

Universiteit
Leiden
The Netherlands

“Vom Hakenkreuz zum Sowjetstern”: een kritische analyse van Bodo Uhses weg naar het communisme

Borsten, G.

Citation

Borsten, G. (2021, February 17). *“Vom Hakenkreuz zum Sowjetstern”: een kritische analyse van Bodo Uhses weg naar het communisme*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3142386>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3142386>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <https://hdl.handle.net/1887/3142386> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Borsten, G.

Title: "Vom Hakenkreuz zum Sowjetstern": een kritische analyse van Bodo Uhse's weg naar het communisme

Issue Date: 2021-02-17

5. Bamberg (1921-1926): het dagelijks leven neemt een aanvang. Het *Bamberger Tagblatt* en de Bund Oberland

a. Bamberg: een leerschool in een conservatieve oase

Toen Uhse zich in de vroege zomer van 1921 in Bamberg vestigde was hij op geen enkele wijze voorbereid op het leven in de *heile Welt* die de stad bood,²⁴¹ een wereld zoals die voor 1914 bestaan had, zonder oorlogseconomie en zonder de alomtegenwoordige dreiging van een al dan niet fictieve vijand. Die oorlog en de erop volgende revolutionaire strubbelingen waren de enige realiteit geweest die hij gedurende zijn jeugd gekend had, en zijn romantische vlucht in Wandervogel was tot op dat moment effectief gebleken, effectief in de zin dat zij hem bescherming had geboden tegen de ‘harde’ werkelijkheid van de vrede.

Met de jeugdig-romantische idealen die hij in Steglitz had opgedaan nog op zak begon hij in 1921 zijn journalistieke loopbaan. Ze zouden hem, als toonzettende drijfveer achter zijn politieke radicalisme en ondanks het feit dat ze zich moeilijk lieten rijmen met zijn werk als reporter, in Bamberg nog enkele jaren gezelschap blijven houden.²⁴²

Het feit dat hij juist naar die stad ‘beroepen’ werd heeft waarschijnlijk een conserverende werking op zijn naïef-romantische wereldbeeld gehad. De stad was beduidend minder geïndustrialiseerd en haar inwoners waren daardoor behoudender van snit dan in andere steden in Beieren, zoals Nürnberg, Bayreuth en Hof.²⁴³ Dat behoudende karakter van de Bamberger bevolking was onder meer het gevolg van de demografische opbouw ervan, die duidelijk afweek van die van de omliggende steden: er was sprake van een relatieve oververtegenwoordiging van ambtenaren en middenstanders en een ondervertegenwoordiging van arbeiders, van het industrieproletariaat. De oorsprong daarvan is terug te voeren op het vrijwel volledig ontbreken van industriële bedrijven van enige omvang in de stad. De getalsmatig nadrukkelijke aanwezigheid van ambtenaren was vooral te wijten aan een verhoudingsgewijs groot aantal regionale bestuursorganen, onderwijsinstellingen en rechtbanken. De eveneens relatief sterk vertegenwoordigde middenstand - veelal kleine zelfstandigen – was

²⁴¹ Naar een gedicht van Werner Bergengruen, *Die heile Welt*, eerste opzet 1944, verschenen rond 1950), waarmee die het onweerstaanbare voortgaan van de wereld wil omschrijven. Werner Bergengruen (1950). *Die Heile Welt. Gedichte*. München: Nymphenburg.

²⁴² Hij zegt zelf dat hij in deze fase “... schlecht in Form [war] für einen Beruf, der soviel Wirklichkeitssinn verlangte wie der meine”. *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 19.

²⁴³ Om een indruk te geven van de aantallen inwoners van de stad: Bamberg had rond 1920 ongeveer 50.000 inwoners (de volkstelling van 8 oktober 1919 kwam tot 49.179 inwoners); Nürnberg had er, ter vergelijking, 365.000. Gegevens o.a. ontleend aan het Bayerische Landesamt für Statistik, <https://www.statistikdaten.bayern.de/genesis>, stand 25-10-2019.

voor een belangrijk deel in de 'kleine' nijverheid, als textielbedrijven en brouwerijen, werkzaam. Ook de toerismesector was in Bamberg verhoudingsgewijs sterk vertegenwoordigd.²⁴⁴

De nadrukkelijke aanwezigheid van ambtenarij en middenklasse kwam kort na de oorlog al – als graadmeter hanteren we hier de verkiezingen voor Reichstag en *Landstag* van 20 juni 1920, een jaar voor Uhse's komst naar de stad – tot uitdrukking in een relatief grote populariteit van burgerlijk-conservatieve partijen als de Bayerische Volkspartei met bijna veertig procent van de stemmen, en voor enkele völkisch-nationalistische partijen op de rechtervleugel.²⁴⁵ De burgerlijk-conservatieve grondhouding van de inwoners weerspiegelde zich in de redactielokalen van het *Bamberger Tagblatt*, de krant met de grootste oplage van de stad, die een duidelijke *deutsch-nationale* richting voorstond, in de politiek op dat moment belichaamd door de DNVP.²⁴⁶

Met het aanvaarden van de betrekking bij de krant raakte de dromerige adolescent Uhse²⁴⁷ verzeild in de paradoxale situatie dat hij zich aan de ene kant – tijdens werktijd - diende te onderschikken aan het regime dat de krant hem oplegde en zich ten dienste moest stellen van het in zijn ogen reactionaire en burgerlijk-conservatieve milieu, in oppositie waartegen hij juist in de armen van Wandervogel was gedreven en dat hem tot zijn vertrek uit het burgerlijk-nationalistische *Elternhaus*²⁴⁸ had aangezet. Tegelijkertijd was hij, als lid van de Bund Oberland, "... der inmitten der patriotischen Flut, die über das bayerische Bürgertum hing, eine romantische Insel bildete ...",²⁴⁹ verondersteld zich daartegen met hand en tand – en wanneer nodig zelfs met geweld – te verzetten.

Beide zijden van die paradox – die leidde tot een dilemma dat zich misschien het beste laat karakteriseren als dat van het heen en weer pendelen tussen het *Fressen* aan de ene- en de *Moral* aan de andere zijde - vormen belangrijke aspecten wanneer beschouwd in het licht van Uhse's latere carrière en zijn ideologische ontwikkeling. Hoewel zijn ondergeschiktheid aan het burgerlijk-conservatieve dagblad aan de ene, en zijn activiteiten voor de Bund Oberland aan de andere kant enige tijd naast elkaar hebben voortbestaan, lijken ze elkaar goed te hebben verdragen.

²⁴⁴ Ibid.

²⁴⁵ Gegevens afkomstig van de site www.wahlen-in-deutschland.de/wrtw.htm, stand 25-10-2019.

²⁴⁶ Stephan Knoch (2014). „Bamberger Tagblatt (1834-1945)“; in: *Historisches Lexikon Bayerns*, Bron [https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Bamberger_Tagblatt_\(1834-1945\)](https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Bamberger_Tagblatt_(1834-1945)), stand 25-10-2019.

²⁴⁷ "Unsicher stolperte ich durch die holprigen alten Straßen, während meine Augen in den Wolken träumten, hinter denen meine Phantasie das Große oder das Wahre oder das Schöne gestaltet sehen wollte, wohingegen es meine Aufgabe war, mich über einen Motorradunfall zu unterrichten oder über den Fortgang der Neubauten am städtischen Krankenhaus". *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 19.

²⁴⁸ *Irrtümer und Umwege*, GW I, p. 594.

²⁴⁹ Ibid., p. 595; kennelijk heeft het romantische aspect van de *Bund* in Uhse's herinnering een prominentere plek gekregen dan de gewelddadige kant ervan.

Uit het bovenstaande blijkt ook dat hij in Bamberg gedurende de eerste jaren van zijn verblijf daar nauwelijks contact heeft gehad met of kennis heeft kunnen nemen van de idealen en de drijfveren van de later door hem zo nadrukkelijk bewonderde *Arbeiderschaft*, anders dan van een veilige afstand.²⁵⁰ Pas later – in Ingolstadt – zal hij in staat blijken zijn reserves jegens die klasse opzij te zetten, en is bij hem een breder gevoel voor sociale rechtvaardigheid waarneembaar.²⁵¹

b. Van Volontär tot Redakteur: het Bamberger Tagblatt

Gedurende een der laatste weken van mei 1921²⁵² verhuisde Bodo Uhse naar Bamberg,²⁵³ waar hij op 1 juni,²⁵⁴ als 17-jarige, op voorspraak van Konsantin von Gebattel, een kennis²⁵⁵ van zijn vader,²⁵⁶ in de nederige functie van Hilfsredakteur in dienst trad bij het *Bamberger Tagblatt*:

Nachdem meine Schulausbildung mit einem Knallkorkenschuss in das Greisengesicht des Mathematiklehrers vorzeitig ein Ende gefunden hatte, war ich auf Fürsprache des Generals von Gebattel²⁵⁷ in die Redaktion des

²⁵⁰ “Als feindselige Gewalt habe ich die Arbeiterklasse in den nächsten Jahren erlebt, während ich dem Bund Oberland angehörte ...”, zo luidde zijn bekentenis dienaangaande. *Irrtümer und Umwege*, in: GW I, p. 595.

²⁵¹ Vgl. ook de wijze waarop hij de demonstraties op het Bamberger Maxplatz na de moord op Walther Rathenau beschrijft: hij vergelijkt de woedend demonstrerende arbeiders met een dier, als ze uit de krochten van hun *Viertel* gekropen komen, een woedend, dreigend, “schwarzes Gewirr”: “Aus dem plumpen Rumpf der Masse erhoben sich auf gestreckten Armen knochig geballte Fäuste. Ihre grimmige Geste galt uns”. *Söldner und Soldat*, GW I, p. 53.

²⁵² Zijn aankomst in de stad moet na 18 mei hebben plaatsgevonden; op die datum schreef hij nog een brief aan zijn vriend Hans Severit vanuit Heiligersdorf (nu: Seßlach, Kr. Coburg). Brief aan Severit dd. 18-5-1921, AdK Berlin, *Uhse-Archiv*, S 5.

²⁵³ Volgens zijn Meldekarte komt hij in mei 1921 uit Heiligersdorf in Bamberg aan. Zijn eerste verblijfsadres in de stad is Promenadestraße 18. Bamberg, Stadtarchiv, C9, Nr. 58.

²⁵⁴ Die datum moge worden afgeleid uit hetgeen hij in een op 2 juni 1921 gedateerde brief aan Hans Severit schrijft: “Seit gestern bin ich hier Schriftleitungslehrling des ‘Bamberger Tageblattes’”. *Nachbemerking*, in: GW I, p. 629.

²⁵⁵ Letterlijk schrijft hij „durch den Zuspruch seines Vaters”; Krischker (1987). „Scherff-Fragment”, p. 18.

²⁵⁶ Uhse gaat er altijd prat op – en dat wordt door een aantal biografen bevestigd – dat hij zijn familie zonder nog om te kijken verlaten heeft en ze nooit meer heeft teruggezien. Zo schrijft Caspar in de *Chronik* (Almanach, p. 356): “Mit siebzehn verläßt Uhse seine Familie und die Schule. Er will auf eigenen Füßen stehen. Die Trennung von Eltern und Geschwistern ist radikal”. De in de vorige noot genoemde passage uit het *Scherff-Fragment* (p. 18) en een aantal brieven suggereren echter dat de contacten niet volledig afgekap't zijn geweest; een ongedateerde brief aan Hans Severit, die vermoedelijk in het najaar van 1921 geschreven is ondersteunt die suggestie: “Dieser Tage wird wahrscheinlich bei Dein alter Dame (sic) ein Brief von meiner lieben Stiefmama eingelaufen sein, die es im Verein mit meinem alten Herrn immer noch nicht aufgegeben hat an mich herumzudoktern und immer weiter versucht aus mir einen Menschen nach ihrem Kopfe zu machen”. *Uhse-Archiv*, AdK Berlin, Slg. 1; in een brief van 29 augustus 1923, ruim twee jaar na zijn vertrek uit het ouderlijk huis verzoekt hij Severit “... mir bei Deinem nächsten Schrieb auch gleich Antwort auf meine im vorigen Briefe schon enthaltene Frage zu geben, ob meine Alte dame (sic) nicht deiner Frau Mama einen Brief geschickt hat, und wie ungefähr die Antwort deiner Alten Dame (sic) war, denn Du wirst Dir vorstellen können, dass ich daran brennend interessiert bin.” *Uhse-Archiv*, AdK Berlin, S42.

²⁵⁷ Konstantin Freiherr von Gebattel (1854–1932) was verklaard antisemiet, Beierse cavaleriegeneraal, en vanaf 1914 plaatsvervangend voorzitter van het *Alldeutsche Verband*, later van de *Deutsche Schutz- und Trutz-*

‘Bamberger Tageblatts’ als Volontär aufgenommen worden. Der alte Baron von Michel-Raulino hatte mich in seinem verräucherten und vergitterten Bürozimmer im Tone des ehrbaren Kaufmanns vergangener Zeiten vom Drehstuhl vor seinem Pult herab zu eifrigen Dienst und christlichem Lebenswandel ermahnt, sowie vor nächtlichem Pokulieren gewarnt.²⁵⁸

De krant, die in Bamberg bestond naast het katholieke *Bamberger Volksblatt*, beschikte in de jaren dat Uhse er werkzaam was over de forse oplage van ongeveer 30.000 exemplaren,²⁵⁹ en was naar haar eigen oordeel van burgerlijk-nationalistische signatuur, wat echter de ware politieke achtergrond van haar redactie, die duidelijk tot uitdrukking kwam in de toonzetting van de bijdragen van haar Leitartikler Johann Baptist Dietrich, die veel eerder als völkisch-vaterländisch gekenschetst konden worden,²⁶⁰ enigszins onrecht aandeed. Ze bevond zich in ideologisch opzicht in de omgeving van de Deutschnationale Volkspartei (DNVP), in de eerste naoorlogse jaren de op een na grootste partij van Oberfranken, en de partij waarvan de eigenaar ervan, de tabaksfabrikant en schatrijke²⁶¹ Richard Freiherr von Michel-Raulino (1864–1926), geëngageerd lid was.²⁶²

Was de relatie van de krant met de DNVP vooral zichtbaar in de sterk nationalistische en antimarxistische²⁶³ toonzetting van haar berichtgeving, de banden met de tabaksbranche kwamen – aldus Uhse - vooral tot uitdrukking in de meubilering van de redactieruimten:

Die Abhängigkeit der Zeitung vom eigentlichen Stammhaus des freiherrlichen Besitzes trat mit besonders deutlicher Symbolik in den Redaktionstischen in Erscheinung, die im Schneiderraum der Tabakfabrik ihren Zweck nicht mehr hatten erfüllen können und so, mit einem Linoleumbelag verse-

Bund; op voorhand laat zich veronderstellen dat de krant waarbij deze reactionair Uhse heeft aanbevolen van behoudende snit geweest is.

²⁵⁸ *Söldner und Soldat*, GW I, p.15.

²⁵⁹ Zie de bijdrage over het *Bamberger Tagblatt* van Stephan Knoch: “Bei diesen Zahlen ist jedoch zu beachten, dass sie auf den offiziellen Meldungen des Verlags beruhen, der im Hinblick auf das Anzeigengeschäft – wie auch die anderen Zeitungsverlage – ein Interesse daran hatte, möglichst hohe Stückzahlen vorzuweisen”. Stefan Knoch (2014). „Bamberger Tagblatt (1834-1945)“; in: Historisches Lexikon Bayerns.

²⁶⁰ Zie een aantal passages uit door deze J.B. Dietrich geschreven artikelen, waarin hij zich “vom Standpunkt einer verantwortungsbewußten nationalen Opposition [...] [äußerte]”, zoals Uhse schrijft in *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 16. (O.a. *Bamberger Tagblatt*, Nr. 259, Jg. 89, 10-11-1923).

²⁶¹ Uhse heeft het in dit verband over ‘s mans “sagenhaften Reichtum”. *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 16. Hij was de rijkste krantenman van Beieren: zijn vermogen werd op 12 miljoen Mark geschat. Monika Esterman et.al. (2001). *Geschichte des deutschen Buchhandels, Bd. 1 Das Kaiserreich 1871-1918*. Frankfurt/Main: Buchhändler-Vereinigung. Ter vergelijking: Uhse verdiende in zijn begintijd bij de krant vijftig Mark per maand; zie *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 18.

²⁶² Uhse vermeldt dat Raulino, dankzij zijn grote vermogen zich aan te passen, waardoor hij zowel met de joodse, met de protestantse als met de katholieke gemeenschap goed overweg kon, een *protestantische Zentrums-jude* genoemd werd (*Zentrum* was de politieke partij die vooral aan de katholieken onderdak bood). Hij stond dus in Bamberg niet als DNVP-scherpslijper bekend. *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 39.

²⁶³ De *Leitartikler*, J.B. Dietrich, noemt het in een van zijn artikelen “der wie ein zerstörendes Gift in dem deutschen Volkskörper eingedrungene Marxismus”. *Bamberger Tagblatt*, Nr. 230, 6-10-1923.

hen, für den Dienst in unserer Redaktion noch gut genug befunden worden waren.²⁶⁴

Met het vrijwel verdampen van de DNVP bij de verkiezingen van juli 1932, wat overigens ver na Uhse's vertrek was, verloor de krant haar oorspronkelijke politieke basis, en schaarde ze zich achter de NSDAP.²⁶⁵

Uhse was toen hij met zijn zeventien jaar bij de krant in dienst trad nog volop doortrokken van de adolescente Wandervogelromantiek. De brieven die hij zijn vriend Hans Severit schrijft getuigden nog – blijkens de volgende pathetisch-romantische brief - nog veel van het dromerige kind dat hij bijna dertig jaar later in *Wir Söhne* liet figureren, het kind waarvoor “jugendlich-romantische Schwärmereien [...] bedeutungsvoller als alle Wirklichkeit [waren]”.²⁶⁶

[Pfingsten] war ein Tag voll großer Freude, so tief und innerlich, dass ich meinte es nicht ertragen zu können. Gegen fünf Uhr früh ging ich in den Wald. Die Vögel sangen mir ihren schönsten Lieder, die klangen von Liebe und Frühling, und doch war Ruhe um mich. Von der Kuppe des Berges grüßt mich die Sonne wie mein Bruder. Die Nebel flohen [...] und entblößten so das Tal mit seiner Frühlingsschönen Wiese. Bald streckten wieder Bäume neben mir die schlanken Stämme in die Höhe und reichten oben (?) sich die frischbelaubten Äste. Einsam war's, herrlich wie ihn (?) Menschen nie erbauen (?) können.²⁶⁷

Daarnaast vertoonde hij echter, eigenlijk vanaf het begin van zijn journalistieke carrière al - dankzij zijn burgerlijk-nationalistische achtergrond en het feit dat hij als kind met een tamelijk irrationeel wereldbeeld behept was -²⁶⁸ een stevig politiek engagement, en was hij bovengemiddeld ontvankelijk voor völkisch-patriottische ideeën. Die ideeën, en zijn begeestering voor het jeugdig-romantische verklaren zijn neiging om zijn vrijetijdsbesteding te zoeken in radicaal-nationalistische kringen, die hij in het conservatieve Bamberg via zijn werk bij de krant al snel had leren kennen,²⁶⁹ en waarbij hij dankzij zijn publieke welbespraaktheid al snel was opgevallen.²⁷⁰ Zijn besluit tot deelname aan de militante Bund Oberland, die hij in *Söldner und Soldat* een zo centrale rol heeft laten spelen als verklaring voor zijn latere ontvankelijkheid voor de NSDAP is in dat licht bezien een logische stap: de Bund speelde in zijn

²⁶⁴ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 16.

²⁶⁵ Zie Stefan Knoch (2014). „Bamberger Tagblatt (1834-1945)“.

²⁶⁶ *Wir Söhne*, GW I, p. 366.

²⁶⁷ Brief aan Hans Severit, 18-5-1921. Archiv AdK Berlin, p. 5. Het handschrift waarin de brief is geschreven is Sütterlin, en is af en toe wat moeilijk te ontcijferen.

²⁶⁸ Hij doet daarvan *ex post* in *Wir Söhne* uitgebreid kond.

²⁶⁹ Vgl. bijvoorbeeld *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 17ff.

²⁷⁰ *Ibid*, p. 20.

ogen een rol “... nicht als Wahrer des Erbes, sondern als eine Steigerung des Wandervogels, dessen Romantik er in den politischen Raum getragen hat”.²⁷¹

Dat hij – hier zien we de paradox weer terug - zijn rol als journalist aanvankelijk met enige moeite scheidt van zijn activiteiten en standpunten op het ideologische vlak werd hem bij de krant, die niet onder stoelen of banken stak de objectiviteit hoog in het vaandel te voeren, niet altijd in dank afgenomen. De verslagen die hij over de door hem bezochte politieke bijeenkomsten schreef strookten niet altijd met de conservatief-burgerlijke toon ervan.²⁷² Zijn Chefredakteur, Karl Bauer,²⁷³ wiens taak het was om de jeugdige rebel met behulp van zijn blauwe potlood en zijn vaderlijke adviezen op te leiden tot een gewetensvol journalist en die verondersteld was om hem – ook in ideologisch opzicht – enigszins in toom te houden heeft er zijn handen vol aan gehad. Hij drong er bij Uhse op aan²⁷⁴ – “... in den vergangenen Jahren haben Sie uns da mit Ihrer Hitzkopfigkeit – im November 23 und auch später – ganz hübsch Ärger bereitet ...”²⁷⁵ – dat die zijn rol als journalist serieus zou nemen en vooral objectief zou blijven, dat hij zijn eigen mening voor zich zou houden en geen artikelen meer in te leveren die gelardeerd waren met strengen van zijn persoonlijke radicale nationalisme:

[Er] legte mir mahnend die Hand auf die Schulter, während er mir auseinandersetzte, daß wir eine unabhängige Zeitung seien, keiner Partei oder Macht untertan, allein im Dienste unserer aus allen Kreisen der Bevölkerung stammenden Leserschaft, die nichts wolle, als unterrichtet sein über das, was in der Welt und in den Mauern der Vaterstadt vorgehe. Dieser Pflicht hätten wir rasch und mit aller Objektivität zu genügen, ohne Stellungnahme in unserem Blatt und also auch ohne persönliche Stellungnahme in der Öffentlichkeit. Nur zu hören und zu sehen, und das Aufgenommene eben objektiv zu berichten sei unsere Aufgabe ...²⁷⁶

Uhse knoopte zich de wijze woorden van zijn baas in de oren, deed, zijn radicalisme ten spijt, in elk geval enige tijd zijn werk zoals dat van hem verlangd werd en “... trug, siebzehn Jahre alt und mit einem monatlichen Zuschuß von fünfzig Mark, [s]eine Objektivität durch die Stadt”.²⁷⁷ Als leerlingjournalist werd hij overal, en naar het laat aanzien vooral daar en op die momenten ingezet, waar de reguliere reporters van de krant liever spannender taken vervulden of van hun *Feierabend* wensten te genieten:

²⁷¹ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 24.

²⁷² Gedoeld wordt hier op de passage over zijn *törichte Rede* ten overstaan van de *Deutschvölkischen Schutz- und Trutzbund*, de bond van *Judenfresser* waarvan hij in *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 18, melding maakt.

²⁷³ Aldus een mededeling in *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 16; “*Nomen est Omen*”, laat Uhse een mederedacteur aan die vermelding toevoegen...

²⁷⁴ *Ibid.*, p. 17.

²⁷⁵ Krischker, „Scherff-Fragment“, p. 15.

²⁷⁶ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 18.

²⁷⁷ *Ibid.*

... ich [hörte] anfänglich mit Spannung, später mit blasierter Langweile (sic) Mord- und Diebstahlsprozesse, Verhandlungen gegen Sittlichkeitsverbrecher und Ehescheidungsklagen [...], ich schwitzte oder fror – je nach der Jahreszeit – allsonntäglich eineinhalb Stunden auf den Fußballplätzen. [...] Ich ging in die Generalversammlung des Verbandes der ambulanten Gewerbetreibenden und auf das Frühlingsfest des Kleintierzüchter-Verbandes, zu der Feier mit der der Athletenklub sich von einem seiner Mitglieder verabschiedete und in die Lichtbildervorträge des Kunstvereins. Ich war überwältigt von den Bamberger Manifestationen und von der Organisationstüchtigkeit des deutschen Volkes [...]. Uneins mit den Menschen und den Dingen, war ich schlecht in Form für einen Beruf, der soviel Wirklichkeitssinn verlangte wie der meine”.²⁷⁸

Zoals we eerder al hebben vastgesteld heeft Uhse in zijn autobiografische publicaties het leven dat hij in Bamberg leidde tot twee elementen gereduceerd: het werk voor de krant en de exercities met de Bamberger Oberlandgroep, waarbij hij suggereert zich daarbij met name te hebben aangesloten om zijn onzekerheid en eenzaamheid het hoofd te kunnen bieden.²⁷⁹ Uit andere bronnen, onder andere uit zijn brieven aan Hans Severit en uit het *Scherff-Fragment* en enige tijd later uit in zijn dagboeken uitgesproken herinneringen, blijkt echter dat zijn leven in de stad uit veel meer bestond dan alleen werken en exerceren. Ze laten zien dat van de “blasierte Langweile” niet veel sprake is geweest en dat Walter Uhse’s poging om zijn zoon, met de baan die hij voor hem heeft geregeld, er in geslaagd is om aan diens levenswijze van spijbelen, zijn avonturen tijdens de Kapp-Putsch met het Freikorps Ehrhardt²⁸⁰ en door het bos wandelen met Wandervogel een eind te maken, en om hem voor het eerst in zijn leven serieus aan het werk te krijgen.

Uhse schrijft op 23 juni 1921 dan ook aan zijn vriend Hans Severit – hij werkt op dat moment ongeveer drie weken bij de krant – dat zijn werkdagen lang zijn en dat hij weinig tijd heeft voor jolijt:

... wenn ich dir von 15 Stunden Arbeitszeit schrieb, so habe ich damit das Höchstmaß angegeben, 11 Stunden sind das Mindestmaß. Fein was? Ich habe aber auch einen wahren Arbeitswut und weiß ganz genau, dass ich sie notwendig brauche, denn ich habe viel zu büffeln und nachzuholen ...²⁸¹

²⁷⁸ Ibid, p. 18 - 19.

²⁷⁹ “Ein fester Boden bot sich meinen Füßen die des schwankenden Grundes meiner Unsicherheit müde waren. Eine Gemeinschaft stand vor mir, in die ich aus meiner Vereinsamung flüchten konnte”; ibid, p. 25.

²⁸⁰ Het *völkisch*-nationalistische *Freikorps Ehrhardt* was verantwoordelijk voor de *Kapp-Putsch*: “Hakenkreuz am Stahlhelm, schwarz-weiß-rotes Band, die Brigade Ehrhardt werden wir genannt”. Bruno Thoß (2006). *Brigade Ehrhardt 1919/1920*. Bron: https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Brigade_Ehrhardt,_1919/20, stand 25-10-2019.

²⁸¹ Brief aan Hans Severit, 23-6-1921, *Uhse-Archiv*, AdK Berlin, Slg. 7.

Zijn werkdagen waren druk en vol, en hij heeft zich met een zeker fanatisme op zijn werk gestort. In dat licht lijkt de door Uhse geponeerde en door zijn eerdere biografen overgenomen stelling niet houdbaar dat zijn eenzaamheid en onzekerheid – die lezing is al eerder in twijfel getrokken²⁸² – ten grondslag hebben gelegen aan zijn besluit zich aan te sluiten bij de Bund Oberland. Veel eerder lijkt hij dankzij zijn werkzaamheden als vanzelf in een sociale omgeving te zijn gerold, en is zijn ‘integratie’ in het Bamberger leven hem makkelijker afgegaan dan hij ons in *Söldner und Soldat* heeft willen laten geloven.²⁸³ Zijn deelname aan Oberland lijkt dan ook eerder ingegeven te zijn geweest door zijn militante nationalisme dan uit de door hem als reden aangevoerde behoefte aan gezelschap,²⁸⁴ en zijn lidmaatschap lijkt dus niet zozeer door de geclaimde psychologische, maar veel eerder door ideologische drijfveren ingegeven. Dat zou hem in Parijse KPD-kringen, wanneer men ervan op de hoogte zou zijn geweest, waarschijnlijk niet zonder meer in dank afgenomen zijn.

Uhse stortte zich dus tamelijk resoluut in het sociale leven van de stad. Kort na zijn komst naar Bamberg, waarschijnlijk al binnen enkele weken, sluit hij zich ter ontspanning aan bij een sportvereniging, zo laat hij Severit weten:

Damit ich aber nicht ganz und gar aus Tinte und Kleister werde, habe ich mich hier einem sehr netten Turnverein angeschlossen und lerne.....Fechten! Da staunst du, wie? Florett fechten, eine feine Sache, die mir viel Spaß macht.²⁸⁵

Van het feit dat niet alleen de sport, maar ook de kunsten zich in zijn belangstelling mochten verheugen getuigt het al eerder genoemde *Scherff-Fragment*,²⁸⁶ een kort verhaal waarvan de volledige titel *Abschied von einer kleinen Stadt. Aus dem Leben des Georg Scherff* luidt,²⁸⁷ dat hij, als uitgangspunt voor een nooit uitgegeven autobiografisch getint boek, in de winter van 1959/1960 geschreven heeft,²⁸⁸ en dat pas postuum in druk is verschenen.²⁸⁹ Hij bezoekt in het verhaal, dat zijn laatste dag in Bamberg beschrijft, voor zijn vertrek nog een aantal kennissen, waaronder zijn kunstenaarsvrienden, de bekende Bamberger schilder Otto Boveri (1868 - 1946) en de beeldhouwster Marie Lerch (1884 - 1962),²⁹⁰ die allebei in werkelijkheid

²⁸² Zie H. 3, p. 66f van deze dissertatie.

²⁸³ Onder meer in *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 19 f., waar hij, al snel na het begin van zijn werkzaamheden bij de krant, over een aantal gelijkgestemde kennissen zegt te beschikken.

²⁸⁴ Vgl. o.a. hetgeen er dienaangaande in hoofdstuk 3.a van deze dissertatie wordt gezegd; ook: Hanffstengel (1995), p. 104f.

²⁸⁵ Brief aan Hans Severit, 23-6-1921, *Uhse-Archiv*, AdK Berlin, Slg. 7.

²⁸⁶ In: GW IV, p. 558ff. Tevens in: Krischker, p. 14ff.

²⁸⁷ Krischker, p. 14ff.; Uhse beschrijft hier de gebeurtenissen gedurende de laatste dag van zijn verblijf te Bamberg; zijn bespiegelingen beslaan echter een langere periode, en hebben vooral betrekking op privérelaties.

²⁸⁸ Aldus Krischker, p. 12.

²⁸⁹ In 1976, in de band *Erzählungen* van de *Gesammelte Werke in Einzelausgaben* (zie ook vorige noot).

²⁹⁰ Maria Ley in het “Scherff-Fragment”.

ook persoonlijke vrienden van Uhse waren.²⁹¹ Het *Fragment* laat ons niet alleen kennismaken met zijn belangstelling voor het plaatselijke artistieke en sociale milieu, maar laat tevens een reeks vriendinnen het geestesoog passeren, die hem echter geen andere toekomst beloofden dan de zekerheid van een degelijk gezin, waardoor hij “auf Lebenszeit zum Spießertum verurteilt” zou worden.²⁹² Hij heeft ze, met zijn vertrek uit de stad, meestal niet zonder opluchting achter zich gelaten.²⁹³

Uhse was gedurende zijn Bamberger tijd dus niet uitsluitend bezig met zijn werk bij de krant en de militaire oefeningen bij de Bund Oberland. Hij was lid van een sportvereniging - onbekend is overigens hoe lang dat lidmaatschap geduurd heeft - en was te vinden in kunstenaarskringen. Bovendien nam hij actief deel aan het verdere sociale leven in Bamberg, al dan niet in gezelschap van zijn collega's.²⁹⁴ Hoewel *Söldner und Soldat* dat niet vermeldt en vooral ingaat op zijn Oberland-carrière, zien we dat zijn belangstelling voor beeldende kunst en vooral literatuur - dat laatste wellicht ingegeven door zijn eigen ambitie zijn brood ooit als schrijver te kunnen verdienen - als een rode draad door zijn leven lopen.²⁹⁵

De meeste tijd gedurende zijn Bamberger jaren besteedde hij echter aan zijn werk bij het *Bamberger Tagblatt*. Daar is zijn rol, als jongste bediende, van ondergeschikte aard geweest. Hoewel diens mate van toezicht in de loop der tijd zal zijn verminderd is de corrigerende rol van redacteur Bauer, “verantwortlich für Politik”,²⁹⁶ aanvankelijk waarschijnlijk dermate intensief geweest dat er weinig van Uhse's persoonlijke stijl is overgebleven, en dat hij gezien

²⁹¹ Boveri heeft ooit een portret van de zittende Uhse geschilderd, vermoedelijk ergens in de zomer van 1926, met “... ein grüugebundenes Exemplar von Huysmans' Roman “Là-bas” auf den Knien”. “Scherff-Fragment”, p. 20. Waar het schilderij zich op dit moment bevindt is onbekend. Ook in het korte verhaal *Die heilige Kunigunde im Schnee* figureert, als ik-figuur, een wat oudere schilder, ongeveer van de leeftijd van Boveri, waaruit Uhse's vertrouwde relatie met de Bamberger kunstwereld moge blijken. In: Bodo Uhse (1979). *Sonntagsträumerei in der Alameda und andere Erzählungen*. Leipzig: Reclam, p. 32 ff.

²⁹² Krischker, p. 17.

²⁹³ Opmerkelijk genoeg komt de vrouw, hoewel Uhse's leven dicht bepleisterd is geweest met vriendinnen (in veel correspondentie is sprake van een “Braut” die met hem meereist), in Uhse's autobiografische publicaties nauwelijks anders voor dan als rekwisiet; Maruschka, het Poolse meisje dat in *Wir Söhne* in zeer fysieke termen – *nackte Beine, fester Leib, runde Brüste, fleischige Lippen* - beschreven wordt is daarop een uitzondering; Lisa in hetzelfde verhaal vervult een min of meer functionele rol maar is – eerst als geliefde van de spoorloos verdwenen Erxner, later als dodelijk slachtoffer van de revolutie – voor eeuwig onbereikbaar, wat ook geldt voor de overleden geliefde Marianne in *Leutnant Bertram* (1944). Zelfs Ellen Gottschalk (1904-1960), toch Uhse's vriendin van 1931 tot 1937, heeft in “Ein Ferientag zwischen zwei Kriegen” (1936) slechts een aan zijn kunstenaarschap ondergeschikte functie.

²⁹⁴ Zo spreekt Uhse van een bezoek aan een *Salvator-Anstich*, een bierfeest ter ere van de komst van de nieuwe ‘oogst’, waar hij samen met zijn chef Bauer en diens vrouw en met een bevriend echtpaar aanwezig was (Krischker, p. 16), van *ein Maskenball in dem Barockpalast* (Ibid., p. 22), een *Faschingball im Regattaverrein* (Ibid.).

²⁹⁵ Een opsomming van zijn kennissen in de Bamberger kunstwereld treffe men aan in Uhse's dagboek aantekeningen van 24–26-11-1955; *Reise- und Tagebücher II*, in GW V, p. 227f. Ook in een ander – kort – verhaal van zijn hand, *Die heilige Kunigunde im Schnee*, in GW IV, p. 42ff., wordt naar de Bamberger kunstenaars-Szene verwezen.

²⁹⁶ Aldus het colofon van de krant, het *Bamberger Tagblatt* No. 230 van zaterdag, 6 oktober 1923.

zijn functie, als redacteur voor sport en vrije tijd, over het algemeen over niet veel ruimte voor een persoonlijke toets en dus voor politieke agitatie in zijn bijdragen beschikte.

Dat redacteurschap voor sport en vrije tijd, dat zijn bijdragen aan het *Bamberger Tagblatt* waarschijnlijk een nogal apolitek karakter heeft gegeven,²⁹⁷ kan er zelfs toe geleid hebben dat hij verschillende belangrijke manifestaties, waaraan hij als *homo politicus* ongetwijfeld aan deel zou hebben willen nemen, gemist heeft. Terwijl gedurende de nationale feestelijkheden rond de *deutscher Tag* in Bamberg, die gehouden werd in het eerste weekeinde van oktober 1923, alle winkels gesloten waren omdat iedereen voor deelname aan of als toeschouwer bij de manifestaties aanwezig wilde zijn of een van de vele *Festzüge* wilde aanschouwen,²⁹⁸ is de kans levensgroot aanwezig geweest – concrete bewijzen dat dat daadwerkelijk zo geweest is zijn overigens niet voorhanden – dat hij als sportverslaggever door de krant naar het *Kreisliga-Verbandsspiel* tussen de 1. Fußball-Club Bamberg 01 e.V en de Kickers Würzburg, die op zondagmiddag 7 oktober om 15 uur werd gespeeld, gestuurd is om dat duel voor de maandageditie te verslaan.²⁹⁹

Bij het *Bamberger Tagblatt* waren Uhse's bijdragen dus van beperkt belang. Dat moge onder meer worden afgeleid uit het feit dat zijn naam gedurende zijn volledige carrière bij de krant alleen als sportverslaggever in het colofon is opgenomen geweest. Voor de politieke richting van de krant waren zoals gezegd vooral de bijdragen van de Leitartikler, J.B. Dietrich, van belang, die zich daarin dikwijls, de door Karl Bauer nagestreefde objectiviteit ten spijt, liet verleiden tot een, zoals Uhse dat omschrijft, "Standpunkt einer Verantwortungsbewußten nationalen Opposition".³⁰⁰ Hoewel er uit Uhse's ideologische karakterisering van 's mans bijdragen een zekere mate van ironie spreekt lag diens overtuiging waarschijnlijk dichter bij zijn eigen ideologische stellingname dan hij wil erkennen. Naar aanleiding van de Hitlerputsch op 9 november 1923 schrijft Dietrich, die in zijn commentaren meestal een nogal hoogdravende toon hanteert, de volgende dag:

... daß [...] Hitler in Verfolgung des einen großen Ziels das Vaterland – dessen Begriff für uns mehr als nur die engere Heimat, das Bayernland, einschließt – zu retten und zwar zuerst aus den Klauen des Marxismus, dann aus Knechtschaft der äußeren Feinde, sich finden würde ...³⁰¹

²⁹⁷ Louter ter informatie wordt dezerzijds nog vermeld dat een abonnement op de krant voor de week waarin de *deutscher Tag* zich afspeelde, die liep van 6 tot en met 12 oktober 1923, 27.500.000 Mark kostte, evenwel met een slag om de arm: *Preise freibleibend!*

²⁹⁸ Zie voor het programma van de *deutscher Tag* het *Bamberger Tagblatt*, No. 230, van zaterdag, 6 oktober 1923, p. 5.

²⁹⁹ Volgens een aankondiging van die wedstrijd. Ibid.

³⁰⁰ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 16f.

³⁰¹ *Bamberger Tagblatt*, 89. Jg, No. 259, 10. November 1923.

De uit het citaat naar voren komende *Reichsgedanke* als na te streven hoger doel, hoger dan het Beierse nationalisme zelfs – in hetzelfde artikel heeft hij het ook nog over het “brünstig ersehnte deutsche Reich”³⁰² – en zijn duidelijk aanwezige afgrijzen van het marxisme zijn niet ver verwijderd van de bij de Bund Oberland heersende ideeën met betrekking tot de vorm die een toekomstig Duitsland zou moeten krijgen. Dat zal Uhse, ondanks zijn wat sarcastische typering van de man, zeker niet als ideologische wanklank in de oren geklonken hebben. Dietrich bleef echter een fatsoenlijk burger, die – om een voorbeeld te noemen – het ondraaglijk vond dat de moord op Walter Rathenau op 24 juni 1922 “... aus niedrigen Trieben ...” in verband werd gebracht met de politieke rechtervleugel,³⁰³ terwijl de moord in de Bamberger Oberlandgroep, die haar graag aan haar eigen curriculum had willen toevoegen, juist met gejuich werd ontvangen.³⁰⁴

Gezien zijn relatief ondergeschikte rol bij het *Bamberger Tagblatt* is het niet verwonderlijk dat Uhse, zodra hij de kans kreeg, zijn heil elders zocht, daar waar hem meer erkenning ten deel zou vallen.³⁰⁵ Hijzelf zegt dat de kans om zijn geluk elders te beproeven zich voordeed met een ontmoeting met de gebroeders Strasser die zich waarschijnlijk heeft afgespeeld rond de in de stad gehouden grote vergadering van de hogere echelons van de NSDAP, de *Bamberger Führertagung*, in februari 1926.³⁰⁶

Laten we echter eerst eens kijken – Uhse heeft zelf al aangegeven dat zijn leven bestond uit veel *Work*, maar dat er daarnaast ook voldoende ruimte was voor *Play* – hoe het hem vergaan is in de omgeving waarin hij zijn militant-nationalistische ei kwijt kon: de Bund Oberland.

c. De Bund Oberland als romantisch toevluchtsoord

In *Söldner und Soldat* beschrijft Uhse hoe hij al snel na zijn indiensttreding bij het *Bamberger Tagblatt* in contact kwam met de Bamberger Oberlandgroep. Dat allereerste contact ontstond door een toeval, toen zijn Chefredakteur hem naar een bijeenkomst van de Deutschvölkische Schutz- und Trutzbund stuurde,³⁰⁷ waarvan hij voor de krant verslag moest doen.³⁰⁸ Nadat hij daar, verontwaardigd over het gemak waarmee de spreker zich door zijn

³⁰² Ibid.

³⁰³ *Bamberger Tagblatt*, 88. Jg, No. 147, 28-6-1924.

³⁰⁴ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 51.

³⁰⁵ Ibid, p. 149ff.

³⁰⁶ Ibid, p. 147 - 149.

³⁰⁷ Ibid, p. 17.

³⁰⁸ De gebeurtenis, waar hij door de krant naartoe gestuurd werd, vond al op de tweede dag na zijn indiensttreding plaats: in een op 2 juni gedateerde brief aan Hans Severit schrijft hij over de bijeenkomst: “Heute Abend ist ein Vortrag, zu dem ich hingehen muß, ‘Die Brechung der Zinsknechtschaft’. Ein Gedanke, dem ich schon seit den ersten Stunden meines Hierseins wiederholt begegnet bin”. *Uhse-Archiv*, AdK, Berlin, z.n. Vgl. ook Günter Caspar, *Nachbemerking*, in: GW I, p. 629.

burgerlijke publiek liet intimideren, een vurige, zij het nogal onbezonnen rede had afgestoken waarin hij van zijn radicaalnationalistische attitude kond deed, werd hij aangesproken door een heer die zich voorstelde als Vogelberg, die deel uitmaakte van de organisatie van de avond, en die zijn enthousiasme voor Uhse's standpunten en het gemak waarmee hij ze onder woorden wist te brengen niet onder stoelen of banken stak. Uhse bleef Vogelberg, die veel contacten in rechts-radicalen kringen bleek te bezitten, in de maanden na het eerste contact regelmatig ontmoeten.³⁰⁹ Aan Hans Severit schreef hij in – waarschijnlijk – het vroege najaar van 1921:

Wenn ich nun auch ohne Schmeichelei und Eigenlob sagen kann, dass ich durch die Ereignisse des letzten Jahres etwas ernster und besonnener geworden - d.h. nicht mehr so leichtsinnig - bin und dank meiner Leitartikelei einen Kreis sehr netten vaterländisch gesinnten Menschen kennengelernt habe, deren Umgang äußerst anregend und - ich kann eine gewisse Ironie doch nicht unterdrücken - erzieherisch in moralischer Beziehung auf mich wirkt.³¹⁰

Die brief laat zien dat de informatie die hij ons in *Söldner und Soldat* geeft – de pretentie zich bij de krant onledig te houden met “Leitartikelei” – zij hem in dit geval even vergeven – in dit stadium min of meer accuraat is en dat hij al kort na zijn komst naar Bamberg in radicale kringen verzeild raakte. Zijn deelname aan de Oberlandgroep, die eind oktober 1921 formeel werd opgericht, lijkt in dat verband inderdaad tot stand te zijn gekomen door contacten die hij via zijn werk bij de krant opdeed.

Dat maakt ons duidelijk dat zijn kennismaking met vertegenwoordigers van de groep niet zozeer te begrijpen is als een ‘zich aansluiten bij’, maar dat er veel eerder van een geleidelijk proces sprake is geweest, van een langzamerhand kennismaken met de groep, via een aantal gelijkgezinde bekenden, al voordat de Bund Oberland eind oktober 1921 werd opgericht. Uhse noemt in *Söldner und Soldat* voornoemde heer Vogelberg, *Vorstandsmitglied* van de Deutschvölkische Schutz- und Trutzbund als zijn aanvankelijk belangrijkste contactpersoon binnen de vaterländische beweging. Vogelberg was degene die hem voorstelde aan een aantal van de toekomstige deelnemers aan de Bamberger Oberlandgroep, en die hem inwijdde in de sabotageactiviteiten die gericht waren tegen de controlebezoeken van wapenopslag-

³⁰⁹ *Söldner und Soldat*, GW I, p. 19 - 20.

³¹⁰ In een brief aan Hans Severit, die, op grond van het feit dat Uhse spreekt over zijn op handen zijnde *Herbsturlaub* en de wervingsactiviteiten voor de Berlijnse tak van Oberland die hij dan wil ontplooiën, vermoedelijk is te dateren in augustus of september 1921. *Uhse-Archiv*, AdK Berlin, S1. Vgl. ook Hoofdstuk 4.c-2- van deze dissertatie. Dat vermoeden wordt bevestigd in een brief gedateerd 11 Oktober 1921, waarin hij op dat inmiddels voorbijgevoerde bezoek ingaat: “... [ich] kann mich ganz der Erinnerung an jene wunderbare Stunde hingeben, die ich bei dir erleben durfte. Wie ein leichter zauberhafter Schleier liegt dies Erinnern über meinem Leben, mich immer wieder anspannend nach irgend einem Ziele zu streben, das schön sein könnte”. Brief aan Hans Severit, 11-10-1921. *Uhse-Archiv*, AdK Berlin, S. 15.

plaatsen door de *Interalliierte Kontrollkommission*.³¹¹ Die activiteiten, die deels op het conto te schrijven waren van de latere Oberländer, gunnen ons terloops een blik in de keuken van het verzet tegen het Diktat van Versailles, dat kennelijk vrij openlijk beleden werd.³¹²

Gelegentlich begegnete ich dem rothaarigen Herrn Vogelberg von den Judenfressern, der mich mit kräftigem und langem Händeschütteln laut und fröhlich begrüßte wie einen alten Bekannten. Ich traf ihn häufiger an den fußballfreien Sonntagnachmittagen [...]; er [erzählte] mir aus seiner Tätigkeit als Verwalter der Abwicklungsstelle der ehemaligen Munitionsfabrik vertrauensselig mehr [...], als ich hören wollte. Denn es war schließlich nicht meine Sache, wohin die Maschinengewehre gewandert waren, die bei der durch den Versailler Vertrag diktierten Ablieferung zur Verschrottung fehlten, und welches Versteck sich für die überzähligen Handgranaten hatte finden lassen.³¹³

Hoewel Uhse volgens *Söldner und Soldat* met zijn zeventien jaar een bijna obsessief verlangen had naar de erkenning die de Bund hem kon bieden,³¹⁴ moest hij, als we afgaan op hetgeen hij daarover in het boek zegt, niets hebben van de beweging die hem met de Oberländer in contact had gebracht, de Deutschvölkische Schutz- und Trutzbund en van het antisemitisme waarvoor die stond, een antisemitisme dat in het Bamberg van de jaren twintig kennelijk nogal en vogue was.³¹⁵

Voor de Bund Oberland e.V., opgericht als *Wehrverband* onder het motto “großdeutsch, sozial und wehrhaft”,³¹⁶ met haar traditie geworteld in het militarisme van de Eerste Wereldoorlog, was jodenhaat, hoewel er in haar ideologische grondbeginselen zeer zeker racistisch-antisemitische elementen aanwezig waren, aanvankelijk minder nadrukkelijk een issue dan bij de DvSTb het geval was.³¹⁷ Dat er in de gelederen wel degelijk sprake was van een antisemitische stemming moge in de jaren na het verbod en de heroprichting ervan, in fe-

³¹¹ *Söldner und Soldat*, GW I, p. 21 - 23.

³¹² *Ibid*, p. 21.

³¹³ *Ibid*, p. 20.

³¹⁴ *Ibid*, p. 25.

³¹⁵ “Die Sozialstruktur der DSTB-Mitglieder und deren antisemitische und republikfeindliche Einstellungen deckt sich mit der Einschätzung der Polizeistelle Bamberg über die antisemitische Bewegung in Nordbayern vom November 1919: “Sie beschränkt sich nicht [...] auf einen kleinen Kreis weit rechtsstehender (reaktionärer) Persönlichkeiten, sondern erstreckt sich auf alle Schichten des Volkes.” Vgl. Franz Fichtl (2009). „Das Wirken des „Deutschvölkischen Schutz- und Trutzbundes“ in Bamberg 1919/20, oder die Wurzeln der Bamberger NSDAP“. In: Jüdische Geschichte in Bayern – Zwischen Integration und Ausgrenzung, *Geschichte Quer*, (2006) Nr. 13, Aschaffenburg: Alibri-Verlag.

³¹⁶ Vgl. Caspar (1974), *Nachbemerkung*, in: GW I, p. 630.

³¹⁷ “Wir zogen, da uns nichts besseres einfiel, in eine nationalsozialistische Versammlung. Dort sprach der Münchner Hermann Esser, ein törichter Schreier, mit Ungestüm gegen die Juden. [...] Nicht Widerstand an der Ruhr, sondern Kampf gegen das Judentum sei die Aufgabe! [...] Wir sahen uns an. Der Frosch höhnte, ein bisschen Antisemitismus sei nicht schlecht, aber der Weg von da zum Irrsinn offenbar nicht weit. [Er] wollte von Scherz nichts wissen und erklärte er wurde jetzt hinaufsteigen und dem Lumpen den Kopf einschlagen ...“ . *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 80 - 81.

bruari 1925, blijken. Een substantieel deel van de Oberländer koos toen, onder leiding van haar oorspronkelijke voorman Dr. Friedrich Weber (1892-1955),³¹⁸ die samen met Hitler tot een gevangenschap in Landsberg werd veroordeeld wegens zijn rol bij diens Bürgerbräuputsch van 8 en 9 november 1923,³¹⁹ voor aansluiting bij de NSDAP.

De Bund Oberland onderscheidde zich dus van de NSDAP in de zin dat zij, met de Reichsgedanke³²⁰ als centraal punt binnen haar geloofsbelijdenis, zich hoofdzakelijk richtte tegen de gevolgen van de nederlaag van 1918 en van de revolutie van het jaar daarna. Haar verzet tegen alles wat met die Reichsgedanke in strijd was³²¹ maakten dat de “Weltverschwörung des Judentums”,³²² op het bestaan waarvan door onder andere Julius Streicher (1885-1946)³²³ in “wohllustige”³²⁴ voordrachten telkens weer werd gehamerd, door de Oberländer met een korreltje zout werd genomen.³²⁵

³¹⁸ Weber was voorzitter van de Bund van 1922 tot 1929.

³¹⁹ Zie o.a. Christof Hübner (2006). “Bund Oberland, 1921-1923/1925-1930”. www.historisches-lexikon-bayerns.de, stand 26-10-2019.

³²⁰ Uhse citeert de oude generaal Ludendorff (1865-1937), die ten overstaan van de in Burg Hoheneck verzamelde Oberländer spreekt „... vom dritten Reiche, um das unser Kampf gehe [...]: Es ist das deutsche Reich der Zukunft, das unsere Kraft aus Armutstrümmern der Gegenwart schaffen will. Ein Reich, das alle Menschen deutscher Zunge umfasst, ein Reich, frei von Kaisern und Königen, geleitet, nicht beherrscht von einer Auswahl der Besten, gewählt aus der Mitte des Volkes, nach altem germanischem Recht, ein Reich friedlichen Wollens und soldatischer Kraft, in dem kein Raum ist für Unterdrücker und Ausbeuter, in dem arbeiten muß, wer essen will, denn des Reiches Freiheit ist die Freiheit der Nation”. *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 60-61.

³²¹ In dit verband is het verzet tegen de separatistische “Münchener Räterepublik” en de tegen de Kapp-Putsch gerichte Ruhrkampf, maar ook tegen de bezetting van het Rijnland door Belgische en Franse troepen te noemen.

³²² *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 47.

³²³ Julius Streicher was *Nürnberger Volksschullehrer* (*Söldner und Soldat*, in GW I, p. 46), stichter van de antisemitische *Deutsch-Sozialistische Partei*, zeer vroeg (1922) lid van de NSDAP, pathologisch en hysterisch antisemiet, uitgever (van o.a. het antisemitische *Hetzblatt* “*Der Stürmer*”) en *Gauleiter* van Frankenland. Hij was corrupt, spijziek en zelfs voor Hitler nauwelijks in diens gevolg te handhaven. Op 16 oktober 1946 is hij wegens medeverantwoordelijkheid voor miljoenen dodelijke slachtoffers opgehangen. Vgl. hiertoe o.a. Franz Pöggeler (1991). *Der Lehrer Julius Streicher. Zur Personalgeschichte des Nationalsozialismus*. Frankfurt/Main: Peter Lang, of Franco Ruault (2009). *Tödliche Maskeraden: Julius Streicher und die “Lösung der Judenfrage”*. Frankfurt/Main: Peter Lang. In het bespreking van het laatstgenoemde boek heeft D.E. Showalter het over Streichers “repulsive character, unique even among the Nazis”. D.E. Showalter (2012). *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, Volume 30, Number 4, Summer 2012, p. 186 - 187.

³²⁴ Aldus een karakterisering van Uhse in *Söldner und Soldat*, GW I, p. 47.

³²⁵ Later, nadat Oberland zich had aangesloten bij – was geannexeerd door – de NSDAP, veranderde dat. Ook nu nog bevindt de nog immer bestaande *Kameradschaft Freikorps und Bund Oberland* zich op de uiterste rechtervleugel van het politieke spectrum, en bedient vooral Neonazi- en NPD-kringen. Bron: <http://annaberg.blogspot.de/>, de website van de „Bündnis gegen rechtsextreme Umtriebe im Oberland”: “Inhaltlich wird im Oberland anhand aktueller politischer Themen eine klar antisemitische, verschwörungstheoretische, ethnopluralistische Weltsicht verbreitet. Sehr geschickt befinden sich diese Inhalte immer am Rande der Legalität, wobei das dahinter stehende Weltbild jedoch mehr als deutlich wird”. Stand 2-8-2019. Ook: Paul Hoser (2007). „Rechtsextremismus”. In: *Historisches Lexikon Bayerns*, URL: <http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Rechtsextremismus>. Stand 24-10-2019.

Voorzitter Weber manoeuvreerde zoals gezegd, waarschijnlijk onder invloed van zijn schoonvader, de völkische uitgever Julius Friedrich Lehmann (1864-1935),³²⁶ tevens eigenaar van het Oberland-‘clubhuis’ Burg Hoheneck,³²⁷ de Bund uiteindelijk ten koste van een aanzienlijk verlies van leden in het Hitlerkamp. Hij maakt met die stap het oorspronkelijke conflict, dat zijn oorsprong had in de standpunten die tussen het völkisch-burgerlijke en het nationaalrevolutionaire kamp bestonden, en die later zouden leiden tot de splijting van de NSDAP, duidelijk.

De door Hitlers NSDAP bewust gekozen afstand tot een werkelijk revolutionair elan en het platformachtige karakter van haar programmering – populistisch, noemt men dat tegenwoordig – kwam niet uit de lucht vallen. Het maakte deel uit van een zorgvuldig uitgedachte wervingsstrategie – het vijftiengpuntprogramma was niet voor niets erg vaag geformuleerd³²⁸ – die vooral bedoeld was om stemmen te winnen onder de burgerij, waarvan de electorale kracht door hem van groot belang werd geacht. Juist die middengroepen zaten niet te wachten op alweer een maatschappelijke omwenteling waarmee conservatief-revolutionaire groepen als de Bund Oberland de maatschappij naar haar ideaalbeeld dacht te hervormen, en die de klassenverschillen opnieuw zou opschudden.

De compromisbereidheid van de Nazi's jegens die burgerlijke onlustgevoelens en - daarnaast - hun knieval voor de Duitse industriëlen, eigenaren van de voor de Duitse economie belangrijke *Großbetriebe* en antirevolutionair tot op het bot, legde hen in electoraal opzicht geen windeieren, en nam veel van de andere meer radicale conservatief-revolutionaire groepen de wind uit de zeilen. Ook het idealistische *Weitertreiben* van de Revolution van Moeller van den Bruck, door Uhse mede-Oberländer Fünferle als belangrijkste doel van de Bund verwoord,³²⁹ werd overlopen door het succes van de concessies die de nationaal-socialisten aan het burgerdom deden. De oorspronkelijke idealisten van Oberland delfden het onderspit en zagen zich genoodzaakt een onderkomen elders te kiezen. Sommigen kozen voor een van de nationaal-revolutionaire, antiliberaal groeperen als de *Jungkonservative* en de *Nationalbol-schewisten*, veel anderen, vooral degenen die afkomstig waren uit het burgerlijke kamp en

³²⁶ Uhse vertelt over een van de bijeenkomsten in de burcht: “[D]er jetzige Besitzer der Burg, unser Gastgeber, der Münchener Verleger Lehmann, [saß] weißbärtig zwischen uns und hatte [...] [einen] verbissenen Blick [...] mit dem er Eugen betrachtete, als dieser mit beißendem Witz gegen die Bürger, die Feinde der Jugend und des Volkes, zu Felde zog. Der alte Lehmann ließ durch Gesten und Mienen erkennen daß er nicht einverstanden war mit solchem Urteil, und seine Gäste für wenig höflich hielt“. *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 61; de Burg Hoheneck ligt in het enkele kilometers ten noordwesten van Nürnberg gelegen Ipsheim, en is tegenwoordig in gebruik als *Jugendbildungsstätte*.

³²⁷ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 55ff.

³²⁸ En erg beknopt. Zie in dit verband het afschrift van het programma van de NSDAP in het *Landesarchiv* Schleswig-Holstein, Abt. 399.251. Het programma bestond uit nog geen drie velletjes papier.

³²⁹ “Wir wollen die Revolution weitertreiben, wie das der Moeller van den Bruck das schreibt“. *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 33.

die zich na februari 1925, na het opheffen van het verbod daarop, bij de Bund hadden aangesloten, vielen voor de verleidingen van de NSDAP, en sloten zich aan bij de SA.

In het prille begin was de agenda van de Bund ongecompliceerd en op een paar simpele elementen gebaseerd: na het realiseren van het eerste doel, het uitschakelen van de binnenlandse vijanden, vooral bestaand uit linkse groepen, zoals internationalisten, marxisten en wat zich verder nog aan *Gesindel*³³⁰ aan die zijde ophield, wilde men zich vooral richten op de bevrijding van Duitsland van de *Feindmächte*, degenen die het Diktat van Versailles over het land hadden afgeroepen. Tijdens Uhse's eerste kennismaking met een van zijn latere mede-Oberländer,³³¹ Bob,³³² komt, naast de heldhaftige strijd van het Freikorps Oberland³³³ rond de bestorming van de St. Annaberg,³³⁴ vooral de in de Bund heersende haat tegen alles wat met Versailles te maken had, ter sprake.

Die haat tegen Versailles was het bindmiddel dat vele groepen en individuen uit verschillende sociale lagen van de bevolking samenbracht. Het is daarom niet verwonderlijk dat de Bamberger Oberlandgroep waar Uhse zich bij had aangesloten – ze legden de gelofte af op de *Edelweiß*-vlag: “Deutschland zu dienen und niemandem sonst” – bestond uit deelnemers van velerlei pluimage. We zien in *Söldner und Soldat* oud-frontsoldaten figureren – sommigen nog geen twintig jaar oud, bankbedienden en zelfs een *Referendar*, een hogere ambtenaar in-de-dop. Allemaal onderwierpen ze zich, vrijwillig en gehoorzaam, aan de discipline en de tucht die hun deelname aan Oberland van hen eiste, met in hun gezelschap ook hulpredacteur Uhse – die, hoewel hij maar weinig in jaren scheelde toch tot een volledig andere generatie behoorde – zich doorkneisde in marcheren, exerceren en – vooral – in stilstaan:

³³⁰ ““Marxistengesindel”, schimpft Mundfaul der Jeanni, der alle Dinge stets auf den einfachsten Nenner brachte ...”. *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 32.

³³¹ Onduidelijk is, gezien het moment van de kennismaking, of deze ontmoeting voor, of na de oprichting van de *Bund Oberland* in oktober 1921 heeft plaatsgevonden. Uhse heeft het in zijn correspondentie dikwijls over “Oberland”.

³³² *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 22f.

³³³ Binnen de völkische geloofsgemeenschap gold de bestorming door het *Freikorps Oberland* van de Silezische St. Annaberg (in het Pools bekend als *Góra Świętej Anny*, in het woiwodschap Opole, district Strzelecki, Polen), die een week voor Uhse's komst naar Bamberg, op 21 mei 1921, onder aanvoering van haar leider en latere nationaalbolsjewist *Hauptmann* Beppo Römer (1892-1944) had plaatsgevonden, als legendarisch.

³³⁴ Reden van de schermutselingen was een conflict tussen Poolse en Duitse *Freischärler*, ongeregelde troepen, dat op 21 mei 1921 met de bestorming van de Annaberg ten gunste van de Duitsers beslist werd. Later – op advies van de Volkenbond – volgde de overdracht van de regio aan Polen, ondanks het feit dat vrijwel de helft van de bevolking tijdens een plebisiet voor een ‘Dreimain’ gestemd had (het verschil bedroeg nog geen 700 stemmen op een totaal van bijna 44.000). Door de Nazi's werd later op de Annaberg voor de Duitse gevallen een *Thingstätte*, een in Germaanse traditie gewijde plek, opgericht die na de oorlog met de grond gelijk gemaakt werd, en die in 1955 vervangen werd door een Poolse herdenkingsmonument. Vgl. hieromtrent o.a. Hans Zitt (z.j., plm. 1930). *Sturm auf den Annaberg: Mit dem Freikorps Oberland in Oberschlesien*. Gütersloh: Bertelsmann.

Daß das erste, was der Mensch zu lernen habe, um Soldat zu werden, das Stillstehen sei, war mir als dem Sohn eines Offiziers von manchen häuslichen Vorhaltungen her bekannt. [...] Daß es so höllisch schwer sei, es zu lernen, [...] wußte ich bis dahin nicht. Ich wandte mehrere Abende von acht bis elf an die Erlernung dieser eine Mittellage zwischen Spannung und Ruhe bildenden Haltung, ohne es jedoch zur wünschenswerten Vollkommenheit zu bringen.³³⁵

Op vrije zondagen werd er in de bosrijke omgeving van Bamberg geoefend, gemarcheerd, en werden de *Tornister* met straatklinkers gevuld, en klopjachten gehouden op denkbeeldige vijanden. Op de Burg Hoheneck, die zoals gezegd door haar eigenaar, uitgever Lehmann, aan Oberland als ontmoetingsplek voor groepen leden uit verschillende plaatsen ter beschikking gesteld was, werden bijeenkomsten georganiseerd, waar de Bamberger groep vooral door zijn baldadigheid opviel.

Uit Uhse's beschrijving van die Bamberger Oberlandgroep valt niet alleen op te maken dat de deelnemers van het eerste uur erg jong waren, en dat ze een doorsnee vertegenwoordigden van de politiek dakloze generaties die – in later jaren – bovengemiddeld vatbaar bleken voor het nationaal-socialisme.³³⁶ Tevens wordt duidelijk dat ze niet konden bogen – een eigenschap die wellicht met de eerstgenoemde samenhangt – op een doortimmerde politieke visie. Ze wisten eigenlijk alleen duidelijk te bepalen waar ze *tegen* waren. Hoewel een enkeling een staartje van de oorlog had meegemaakt, en daar kennelijk had deelgenomen aan serieuze gevechtshandelingen – Uhse's vriend Schellersepp had wegens *Insubordination* gedurig in het gevang gezeten en was na een jaar weggestuurd, Jeanni had zijn dienstitijd die zich gedurende de laatste oorlogsmaanden hadden afgespeeld in de Baltische staten doorgebracht, de enige met werkelijke frontervaring waren zijn makkers Fünferle en Audax – beschikten ze niet over een samenhangende ideologische basis³³⁷ die hen eenduidig onder een van de later door Mohler c.s. omschreven nationaal-revolutionaire groepen laat rangschikken. Hun enige ideologie – zo laat zich vaststellen – was Duitsland, en dan uitsluitend in de betekenis die Moeller van den Bruck aan dat begrip gegeven had: een groots Reich, op Duitse waarden gegrondvest, met het Duitse volk verenigd onder een elite, een geïdealiseerd en abstract concept.³³⁸

³³⁵ Ibid, p. 28.

³³⁶ Vgl. in dit verband hetgeen Haffner daaromtrent gesteld heeft in hoofdstuk 3.e. van deze dissertatie.

³³⁷ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 29ff.

³³⁸ „Die dritte Partei will das dritte Reich. Sie ist die Partei der Kontinuität deutscher Geschichte. Sie ist die Partei aller Deutschen, die Deutschland dem deutschen Volke erhalten wollen“. Arthur Moeller van den Bruck (1933). *Das dritte Reich*. Bron: <https://archive.org/details/Bruck-Arthur-Moeller-van-den-Das-dritte-Reich>, p. 176 ff, stand 25-10-2019. Voor de Nazi's was de term *Drittes Reich* aanvankelijk vooral publicitair handig in het gebruik. In juli 1939 werd het gebruik ervan echter per decreet verboden. Volgens dit decreet zou Duitsland een völkische staat met een völkische *Weltanschauung* zijn, en diende zij betiteld te worden met de term *Großdeutsches Reich*. Gabòr Hamza (2001). Die Idee des „Dritten Reichs“ im deutschen philosophischen und

Een specifieke ideologische basis van de Bamberger Oberlandgroep is dus niet erg duidelijk vast te stellen. Het is daarom interessant om eens te kijken naar de door Uhse, onder andere in *Söldner und Soldat* beschreven reacties van de leden van de groep met betrekking tot actuele ontwikkelingen en gebeurtenissen, naar de activiteiten die zij naar aanleiding daarvan, spontaan of op last van een 'hogere', meestal niet met name genoemde entiteit, ontplooiden, en om op grond van hetgeen we daar zien na te gaan of het mogelijk is om een ideologische dominante aan de groep toe te wijzen.

d. Uhse als chroniqueur van de geschiedenis

Uhse's vroege Bamberger jaren werden gekenmerkt door een aantal grote, soms regionale, soms nationale, sociale en politieke turbulenties. Tegelijkertijd vonden in die jaren veel door militant-nationalistische groepen en bewegingen georganiseerde manifestaties plaats die tot doel hadden het nationale gevoel te prikkelen, gelijkgestemden bijeen te brengen en nieuwe *aficionados* te trekken. Van die gebeurtenissen doet Uhse in zijn brieven, als lid van een 'militante' verzetsgroep, regelmatig verslag en brengt ons met die verslagen, als ooggetuige, op de hoogte van hetgeen hijzelf, zijn collega's en zijn mede-Oberländer meemaakten, deden en dachten. Ook in *Söldner und Soldat* komt dat uitgebreid ter sprake. Al doende heeft hij ons een beeld geschetst van hetgeen er in Bamberg, in burgerlijke kringen, maar ook in de gelederen van de Bamberger Oberlandgroep, gedacht en geredeneerd werd. Zijn berichtgeving geeft ons niet alleen een levendig beeld van wat er zich op politiek en sociaal vlak in de Bamberger en Beierse samenleving afspeelde, maar gunt ons ook een blik in de heersende vijandbeelden en in het functioneren van de sterk gepolariseerde samenleving.

Als we de reacties van de Oberländer op een aantal actuele gebeurtenissen, die Uhse in *Söldner und Soldat* en in zijn brieven aan Severit beschreven heeft,³³⁹ nader beschouwen, dan kunnen we aan de hand van die ooggetuigenverslagen een min of meer samenhangende ideologische richting destilleren van de in de groep levende ideeën met de betrekking tot een toekomstige inrichting van Duitsland. Het was tenslotte een roerige tijd, en de actualiteit bood genoeg aanknopingspunten voor het innemen van radicale standpunten. Wanneer we alle jeugdig-romantische franje uit de teksten filteren en ze enigszins neutraliseren voor wat betreft de communistische retoriek waarvan hij zich vanaf het begin van de jaren dertig bediende, vinden we voldoende aanwijzingen omtrent Uhse's ideologische plaats in het politieke landschap.

politischen Denken des 20. Jahrhunderts. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung*, 2001, Vol.118(1). Wien/Köln/Weimar: Böhlau, p. 321 – 336.

³³⁹ Uhse's brieven aan zijn jeugdvriend Hans Severit dateren van 1921 tot het einde van de jaren twintig. Ze stammen uit de nalatenschap van Severit, en er is in die zin geen volledige briefwisseling beschikbaar, dat alleen Uhse's brieven bewaard zijn gebleven. Ze bevinden zich in het *Uhse-Archiv* van de Akademie der Künste in Berlijn.

De meest in het oog lopende motieven die we in de teksten aantreffen waren een rabiaat antiburgerlijke attitude die hem en zijn mede-Oberländer lijnrecht plaatsten tegenover het *Bamberger Tagblatt* en de uiterst *mittelständische* Bamberger bevolking. Belangrijk element was zoals gezegd ook het in het vaandel voeren van de Reichsgedanke, die haaks stond op het Beierse onafhankelijkheidsstreven.

Bij de zoektocht naar een achterliggende ideologie valt ons één ding tevoren al op, en dat is dat Uhse in een merkwaardige spagaat geleefd moet hebben: hoewel er zeker overeenkomsten te vinden zijn tussen beide geloofsrichtingen, is het contrast tussen de door hem beschreven standpunten die bij Oberland opgang deden en de door het *Bamberger Tagblatt* geventileerde ‘burgerlijke’ mening dikwijls haast diametraal. Laten we, om die controverser zichtbaar te maken, eens kijken welke nieuwswaardige gebeurtenissen hij in *Söldner und Soldat* noemt, hoe daarop door de jongelui van de Bund Oberland – volgens Uhse natuurlijk – gereageerd werd, en hoe hun reactie, hun mening zich verhiel tot de – als we daarvan sporen kunnen vinden – burgerlijk-nationalistische standpunten die in de communis opinio waarvoor het *Bamberger Tagblatt* in het perk stond, rondzongen.

In de jaren van Uhses dienstverband bij de krant is er zoals gezegd aan nieuwswaardige feiten geen gebrek. Met name in de jaren 1921 tot 1924 passeerden legio gebeurtenissen de revue – feiten die in de annalen van de Duitse geschiedenis zijn bijgeschreven en daarin een belangrijke plaats zijn gaan innemen, die in een aantal gevallen zelfs het verdere verloop ervan mede hebben bepaald – die niet alleen hemzelf en zijn mede-Oberländer tot het innemen van een standpunt hebben gedwongen, maar die ook als nieuwsfeit door de redactie van het *Bamberger Tagblatt* – al dan niet opiniërend – zijn beschreven. In een aantal gevallen leidden dergelijke gebeurtenissen ook tot breedsprakige bijdragen van zijn Leitartikler Dietrich, waaruit dan, als knieval voor zijn lezers, de behoudende snit van de krant duidelijk naar voren komt. We sommen een aantal van die gebeurtenissen op – chronologisch – en nemen daarbij de vermoedelijke startdatum van Uhses dienstverband bij de krant, woensdag 1 juni 1921, als uitgangspunt.

d.1 24 juni 1921: het verbod op de Einwohnerwehre door de Reichsregierung

Kort na Uhses komst naar Bamberg werd, op 24 juni 1921, ondanks de inspanningen van Georg Escherich om de opheffing ervan te voorkomen, op last van de landen die deel uitmaakten van de Entente, een verbod op de “Organisation Escherich” van kracht,³⁴⁰ een in eerste opzet anticomunistische burgerwacht die, onder Beierse leiding, de zwaarbewa-

³⁴⁰ Naar haar voorman en stichter, de Beierse nationalist *Forstrat* Georg Escherich (1870 - 1941).

pende Einwohnerwehre³⁴¹ in het hele Reich bundelde, van kracht. Dat verbod was koren op de molen van de Oberlandgroep, die zichzelf als “das deutsche Gewissen in Bayern” zag,³⁴² en leidde bij hen tot vreugde en instemming:

[Mit dem Verbot] war die stärkste bayerische Organisation gefallen, die nicht nur als die sicherste Feste des bayerischen Bürgertums angesehen, sondern zugleich auch als die Ausfallspforte des bayerischen Legitimus und Separatismus verdächtig war, dem der Bund Oberland im erbitterten Haß gegenüberstand.³⁴³

Het Beiers nationalisme waardoor de “Orgesch” geïnspireerd werd, separatistisch en altkon-servativ van karakter, werd door de jonge leden van Bamberger Oberlandgroep onder één noemer gebracht met het ingesufte – in hun belevingswereld vooral Beierse - burgerdom, en stond in hun ogen bovendien lijnrecht tegenover de door hen gekoesterde Reichsgedanke of *Reichsidee*, de gedachte dat alle Duitstalige volkeren in één groot Duits rijk zouden moeten worden samengevoegd.³⁴⁴ Daarnaast stond het antirevolutionaire karakter van Orgesch op nogal gespannen voet met het militant-nationalistische en antiburgerlijke uitgangspunt van de Oberländer, dat het Möllersche Dritte Reich alleen na het afschudden van het Wilhelminische verleden en langs revolutionaire weg kon ontstaan.³⁴⁵ Het militante Beierse separatisme,³⁴⁶ dat in de jaren na de oorlog regelmatig de kop had opgestoken, werd hier, tot vreugde van de rebelse Oberländer,³⁴⁷ door de Reichsregering naar de illegaliteit verbannen.³⁴⁸

³⁴¹ Onder de naam ‘Orgesch’ bestond sinds, en in oppositie tegen, de Novemberrevolutie en de *Münchner Räterepublik* (1919) een verzameling van een aantal in essentie Beiers-nationalistische, maar zich later over het hele Reich uitbreidende *Selbstschutzverbände*, die zich kenmerkten door hun flagrant vijandige houding jegens de Republiek. Het totaal aantal leden bedroeg in 1921 tussen de één en twee miljoen. Escherich was, als Beiers nationalist, fel tegenstander van Hitlers *Putsch* van november 1923. Christof Hübner (2006), „Organisation Escherich 1920/1921“, in: *Historisches Lexikon Bayerns*. Bron: [http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Organisation_Escherich_\(Orgesch\),_1920/21](http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Organisation_Escherich_(Orgesch),_1920/21), stand 23-10-2019.

³⁴² *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 55; Uhse legt de nadruk hierbij op ‘deutsche’.

³⁴³ *Ibid*, p. 31.

³⁴⁴ Dieter Langewiesche (1992). „Reich, Nation und Staat in der jüngeren deutschen Geschichte“. In: *Historische Zeitschrift*. Bd. 254, 1992, S. 341–381. Meer over de *Reichsidee* ook in: Anne Christine Nagel (2005). *Im Schatten des Dritten Reichs: Mittelalterforschung in der Bundesrepublik Deutschland 1945 – 1970*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, p. 66 f.

³⁴⁵ Arthur Möller van den Bruck, Hans Schwarz (Hrsg.) (1934). *Das dritte Reich*. Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt, p. 13ff.: Revolution.

³⁴⁶ Ook later gaat Uhse nog in op de separatistische krachten, de *Loslösungsbestrebungen* die in Beieren leefden; vgl. *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 55f; ook: p. 74f.

³⁴⁷ Zie o.a. *Söldner und Soldat*, p. 56, 74f.

³⁴⁸ De doelstellingen van de *Organisation Escherich*, die slechts enkele maanden – van april 1920 tot juni 1921 - heeft bestaan, waren volgens het officiële programma vooral gericht op het handhaven van de status quo binnen het naoorlogse Reich: het beschermen van de Weimarer grondwet en het privébezit, en het voorkomen van Putschpogingen van zowel rechts als links. In de praktijk was het echter een half in de illegaliteit functionerend verbond van Duitse en Oostenrijkse paramilitaire *Wehrverbände*, dat, onder Beierse suprematie (die met name in het sociaaldemocratisch geregeerde Pruisen als bedreigend werd ervaren) *Reichsbreed* functioneerde als tegenhanger van de officiële rechtsorde. Vgl. Christof Hübner (2006), „Organisation Escherich“.

Overigens was het Beierse verzet tegen het Reich daarmee nog niet van de baan en werd er vanuit München nog regelmatig actief oppositie gevoerd tegen de regering in Berlijn.³⁴⁹

d.2 15 augustus 1921 – 15 september 1923: de hyperinflatie

De beruchte hyperinflatie, waar Uhse al snel na zijn indiensttreding bij het *Bamberger Tagblatt* mee te maken kreeg, begon met de koersval van de Mark op 15 augustus 1921; de munt, die sinds 1914 ongeveer negentig procent van haar waarde ten opzichte van de *Goldmark* verloren had, daalde vanaf die datum in enkele weken tijd nogmaals zeventig procent.

De waardevermindering van de Mark, die al in 1914 geleidelijk ontstond doordat de *Reichsbank*, vooruitlopend op de op uitbreken staande oorlog, vanaf 4 augustus van dat jaar de koppeling tussen Goldmark, op dat moment de gouden standaard, en de Mark had losgelaten en daarnaast de geldhoeveelheid door geld bij te drukken sterk vergrootte – in feite was op die wijze geregeld dat de kosten die de oorlog met zich mee had gebracht (en later de *Reparationszahlungen*) door toekomstige generaties betaald moesten worden - verliep vanaf begin 1922 steeds sneller, waardoor het inflatiecijfer in dat jaar opliep tot ongeveer 5000%.³⁵⁰ Dat was echter nog maar het begin.

Na de bezetting van het Ruhrgebied door Franse en Belgische troepen³⁵¹ in januari 1923 (waarover later meer)³⁵² braken er algemene stakingen uit onder de arbeiders die in de grote bedrijven aldaar werkzaam waren. De Duitse overheid, die hun solidariteit beloofde met de doorbetaling van hun lonen schroefde het tempo van de geldpersen, die ze ter voldoening van de herstelbetalingen tot op dat moment toch al niet gespaard had, nog wat verder op, waardoor al spoedig het hek van de dam was en “... aus dem Sinken der Mark [...] ein Stürzen [wurde]”.³⁵³ De inflatie liep vanaf dat moment exponentieel op tot ongeveer tien

³⁴⁹ Een restant van dat Beiers-zelfstandige treffen men ook vandaag de dag nog aan in het onderscheid tussen de Beierse CSU en de in het overige *Bundesgebiet* opererende CDU. Op federaal niveau, in de *Bundestag*, gelden ze als één fractie.

³⁵⁰ Een volledige analyse van de geschiedenis van de inflatie treffen men in: Frederic Taylor (2013). *The Downfall of Money: Germany's Hyperinflation and the Destruction of the Middle Class - A Cautionary History*. London, Bloomsbury Trade. Voor een breder publiek: Alexander Jung (2009). „Hyperinflation. Als die Mark vernichtet wurde“. *Der Spiegel*, Heft 4/2009, September 2009; Katja Iken (2008). „Die Hyperinflation 1923. Zeit ist Geld“. *Der Spiegel*, (2008) Nr. 4, 26-1-2008.

³⁵¹ Frankrijk deed dat, samen met België, op initiatief van de Franse minister-president en minister van Buitenlandse Zaken Raymond Poincaré, omdat Duitsland in onvoldoende mate aan haar herstelbetalingsverplichtingen had voldaan, en zocht compensatie door middel van een beslag op de productiemiddelen: het Ruhrgebied werd beschouwd als ‘productief onderpand’ voor de betalingsachterstand. De bezetting duurde tot augustus 1925; vgl. o.a. Helmut Gembries (2007). “Ruhrbesetzung, 1923“. In: *Historisches Lexikon Bayerns*, https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Ruhrbesetzung,_1923. Stand 24-10-2019.

³⁵² Vgl. paragraaf 5.d.3 van deze dissertatie.

³⁵³ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 75.

miljoen procent, tot het moment waarop Gustav Stresemann ingreep, de *Ruhrkampf*³⁵⁴ beëindigde, en op 15 november 1923 de *Rentenmark* (later veranderd in *Reichsmark*) werd ingevoerd, die een waarde kreeg, die gelijk stond aan een biljoen (1.000.000.000.000) van de oude Mark.

Uhse schetst het tempo waarin het geld in waarde verminderde als dramatisch: “Hatte ich abends fünfhundert Mark in der Tasche und meinte, mir am nächsten Tag einen Laib Brot kaufen zu können, so mochte es sein, daß ich nur noch einen Semmel dafür bekam”.³⁵⁵ Hij beschrijft in *Söldner und Soldat* de praktische problemen die de inflatie met zich meebracht, die maakten dat hij, net als zijn mede-Oberländer, niet meer van zijn salaris kon rondkomen, hoewel zijn loon min of meer met de inflatie meegestegen was, en hij “... eine geräumige Aktentasche brauchte, um die vielen Scheine darin unterzubringen.”³⁵⁶ De inflatie vroeg niet om zorgvuldig plannen en budgetteren: “Man mußte sein Geld so rasch wie möglich ausgeben, und man mußte soviel wie möglich schulden machen”.³⁵⁷

Als tijdens een van de *Kameradschaftsabende* over de oorzaken van de inflatie gediscussieerd wordt, blijkt dat de Oberländer de oorzaak ervan met name aan de verloren oorlog wijten, aan ‘Versailles’ en hetgeen daarin geregeld was: ze beschouwden de geldontwaarding als

... die Folge des Versailler Friedensvertrages [...], die Folge des Raubes von Oberschlesien, Westpreußen, Elsaß-Lothringen, Eupen-Malmedy und Nordschleswig, die Folge der brutalen Sachlieferungsforderungen, der unerhörten Kriegskontributionen, unter welche die Männer der Republik im Spiegelsaal des Versailler Schlosses ihren Namen gesetzt hatten. Alle [Oberländer] [...] waren sich einig in der Überzeugung, daß der Zustand ein nationales Unglück sei, das Volk beraubt und in Elend und Armut geführt werde.³⁵⁸

Hoewel die diagnose niet volledig onjuist is blijkt uit het citaat dat Uhse's Oberlandmakers dus eerder een politiek-ideologisch conflict dan een verkeerd economisch beleid als oorzaak van de inflatie zien. Ze leggen, hoewel de wortels ervan eigenlijk al in het Keizerrijk liggen, de schuld van de problemen desondanks volledig bij de *Novemberverbrecher*, bij de – let wel – democratische, *Duitse* ondertekenaars van het Diktat die naar de mening van de Oberländer hun oren hadden laten hangen naar de eisen van de Siegermächte.

³⁵⁴ Hier wordt bedoeld de strijd om het Ruhrgebied tijdens de *Ruhrbesetzung* van 1923-1925. De eerste *Ruhrkampf* was die van maart 1920, als algemenestaking gericht tegen de *Kapp-Putsch*, die later doorsloeg in de richting van een arbeidersrevolte tegen de regionale en lokale (legitieme) overheden.

³⁵⁵ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 45.

³⁵⁶ *Ibid.*, p. 50.

³⁵⁷ *Ibid.*

³⁵⁸ *Ibid.*, p. 45.

De regering in Berlijn lijkt zichzelf, met de als instrument van verzet tegen de Entente ingezette inflatie, in de voet te hebben geschoten: ze wordt over het algemeen beschouwd als een van de belangrijkste oorzaken van het succes van de extremistische partijen, zowel die ter linker- als die ter rechterzijde. Vooral de middenklassen, die traditioneel gewend waren aan een zekere mate van welstand en zelfstandigheid, hadden hun spaartegoeden en pensioenen zien verdampen, en vertoonden als gevolg van de radicale geldontwaarding een bovengemiddelde gevoeligheid voor een neiging naar de politieke rechterzijde en voor de propaganda van de NSDAP: “[j]eder Sturz, den die Mark, in endlose Abgründe fallend, tat, trieb das Bürgertum aus der Verzweiflung auf Gipfelpunkte nationaler Begeisterung”.³⁵⁹

Ook Uhse beschouwt, terugkijkend naar de politieke bijeenkomsten die hij in die dagen bijwoonde, de inflatie als een van de aanleidingen tot het succes van populistisch rechts, en tracht medegevoel te wekken voor degenen die er slachtoffer van waren, en voor de wijze waarop ze reageerden op de hen plots ten deel vallende armoede:

Es waren viele Frauen in diesen Versammlungen, Frauen die das Rechnen mit astronomischen Zahlen, wie es jetzt beim Einkauf von Butter und Kartoffeln notwendig war, nicht verstanden und nur begriffen, daß ihre Kochtöpfe leer waren, obwohl ihre Männer arbeiteten. Sie meinten dem großen Betrug ein Ende machen zu können, wenn man nur den Betrüger zu fassen bekäme.³⁶⁰

Er waren overigens genoeg mensen – “eifertige Wunderdoktoren” noemt Uhse ze³⁶¹ - die zeiden die bedrieger te kennen, handige propagandisten, met elk voor zich een andere oplossing voor de problemen. Zo zag de völkische econoom Gottfried Feder (1883-1941), in 1919 een van de medeoprichters van de voorloper van de NSDAP, de Deutsche Arbeiterpartei (DAP), zijn later in het vijftientwintigpuntenprogramma van de NSDAP terugkomende *Brechung der Zinsknechtschaft* als mogelijke uitweg uit de crisis.³⁶² Die Brechung hield het bestrijden van het “arbeits- und mühelose Einkommen” in, van rente en dividenden op kapitaal, die de bron zou zijn van en het mechanisme waardoor de uitbuiting van Duitsland door de Feindmächte plaatsvond.³⁶³ Julius Streicher (1885-1946) zag juist een samenzwering als

³⁵⁹ Ibid, p. 97.

³⁶⁰ Ibid, p. 47.

³⁶¹ Ibid, p. 46.

³⁶² Ibid, p. 48. Een precieze uiteenzetting van wat daarmee bedoeld werd treffe men aan in Gottfried Feders Manifest uit 1919: Gottfried Feder (1919). *Manifest zur Brechung der Zinsknechtschaft des Geldes*. München: Verlag Jos. C. Huber.

³⁶³ Feder probeert met deze uitleg de schuld van de economische ellende te leggen bij het *Finanzjudentum* dat hij voor die *Zinsknechtschaft* verantwoordelijk hield en legitimeert daarmee en passant het ongebreidelde antisemitisme dat de NSDAP uitdroeg.

oorzaak, in het bijzonder een Joodse samenzwering, een theorie die, zo bleek later, op vruchtbare bodem zou vallen:

Der Lehrer Streicher zeigte ihnen den Betrüger: es war der Jude, der Jude und nochmals der Jude.³⁶⁴ Aus diesen Frauen, aus Beamten und Rentern, die aus einem bisher gesicherten Leben in Ungewißheit und Hunger gestürzt waren, aus Hausbesitzern, deren Mieterträge nicht mehr reichten, um sich nur auch einen Hosenknopf zu kaufen, und aus den vielen um ihr Geld gebrachten Sparern erstand eines Tages die Ortsgruppe der national-sozialistischen Partei.³⁶⁵

Het succes van de NSDAP dat in deze jaren als gevolg van de inflatie-ellende tot stand kwam hield, na het beëindigen daarvan en door het opbloeien van de economie onder invloed van diverse geallieerde steunprogramma's,³⁶⁶ geen stand. De definitieve groei van de partij viel pas later op te tekenen, na de beurskrach van oktober 1929 en de sterk groeiende werkloosheid die daarvan het gevolg was: toen wist de partij, die gedurende de "Goldene Zwanziger Jahre" (1924-1929)³⁶⁷ veel van de winst die ze gedurende de inflatiejaren behaald had weer had moeten inleveren, definitief een substantieel deel van de bevolking, ook van de arbeiders die door de crisis massaal zonder werk waren komen zitten, voor zich te winnen.

De inflatie eindigde, eigenlijk van de ene dag op de andere, nadat zoals gezegd op initiatief van Gustav Stresemann de Ruhrkampf beëindigd was, en na de invoering van het door Karl Helfferich (1872-1924)³⁶⁸ ontwikkelde concept dat voorzag in een nieuwe, door een in Goldmark uitgedrukte tegenwaarde gedekte geldeenheid: de Rentenmark.

³⁶⁴ Een deel van de woede richtte zich ook tegen degenen die de inflatie gebruikten om snel oude schulden af te betalen (en nieuwe aan te gaan) en die, meestal dankzij het bezit van onroerend goed, schatrijk de inflatie uitkwamen. Een bekende naam die in dit verband is Hugo Stinnes (1870 - 1924), die in korte tijd een enorm conglomeraat van bedrijven bij elkaar verzamelde en die vanaf dat moment als *Inflationskönig* door het leven ging. Vgl. Peter Wulf (1979). *Hugo Stinnes. Wirtschaft und Politik 1918-1924*. Stuttgart: Klett-Cotta. Ook de later nog ter sprake komende Alfred Hugenberg (1865-1951) vergaarde een belangrijk deel van zijn fortuin gedurende de inflatiejaren. Vgl. Robert Wistrich (1993). *Wer war wer im Dritten Reich*, p. 340 - 341 resp. p. 187 - 188.

³⁶⁵ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 47.

³⁶⁶ Onder andere door het Dawes-Plan.

³⁶⁷ De inflatietijd had ook zijn positieve kanten, zo leert ons een liedje van de cabaretier Otto Reutter (1870 - 1931), *Das ist leicht, das ist schwer* (1928): „Bei der Inflations-Misere /war'n wir alle Milliardäre /Auch beim Ärmsten hat's gereicht /das war leicht, das war leicht /Doch seit Rentenscheine gelten, /da ist eine Mark schon selten /Werd'n Sie jetzt mal Milliardär /das ist schwer, das ist schwer“. Bron: "<http://www.otto-reutter.de/>, stand 15-11-2019.

³⁶⁸ Karl Helfferich (1872 - 1924) was DNVP-afgevaardigde, antisemiet en een van de vaders van de Dolchstoßlegende; dankzij zijn schotschriften tegen Erzberger en Rathenau wordt hij, door het klimaat van onverdraagzaamheid dat hij daarmee geschapen had, na de moord op laatstgenoemde voor hun beider dood verantwoordelijk gehouden. Zie ook Martin Sabrow (1999). *Die verdrängte Verschwörung. Der Rathenau-Mord und die deutsche Gegenrevolution*. Frankfurt: Fischer Taschenbuch-Verlag.

d.3 24 juni 1922: de moord op Walter Rathenau

Een gebeurtenis die – in een schok, anders dan de geleidelijk groeiende en in ieders leven fundamenteel ingrijpende hyperinflatie - de politieke en sociale tegenstellingen tussen verschillende bevolkingsgroepen goed duidelijk maakte was de moord op de minister van buitenlandse zaken Walter Rathenau op 24 juni 1922 door enkele leden van de rechtsradicale *Organisation Consul* (OC).³⁶⁹ Uhse laat die controverse zien door de opgetogen reacties van de leden van de Oberlandgroep te plaatsen tegenover de angst voor een nieuwe revolutie die bij zijn collega's van de krant de kop opstak:

[Ich vernam] die Meldung, daß Walther Rathenau, der Minister des Äußeren, auf offener Straße in seinem Wagen³⁷⁰ von einem anderen Auto aus durch unbekannte Täter mit einer Maschinenpistole erschossen worden sei. Mit zuckenden Fingern trommelte ich den Text des Extrablattes in die Schreibmaschine, eilte dann zu dem kleinen Hepp [...]. „Jammerschade daß wir nicht dabei waren, unser Bund“. Der Hepp lachte böse: „Erst Erzberger,³⁷¹ dann Rathenau:³⁷² eine schöne Republik, die sich ihre Leute wie Hasen wegknallen läßt!“ Unser Kameradschaftsabend am Ende dieses Tages ähnelte einer Siegesfeier ...“³⁷³

Tegelijkertijd, in zijn andere leven bij de krant, is er in plaats van de triomf de angst – zijn eigen angst, maar ook van zijn collega's – voor de woede van de arbeiders, die zich leken te realiseren dat de moord geen op zichzelf staand incident was, maar dat hun rechtse tegen-

³⁶⁹ *Organisation Consul* was een illegale, nationalistisch-antisemitische paramilitaire organisatie, geleid door de voormalige marineofficier Hermann Erhardt – we kennen hem al als leider van het *Freikorps Erhardt* en van de *Kapp-Erhardt-Putsch* van maart 1920 – die de omverwerping van de *Weimarer Republik* en de restauratie van de vooroorlogse status-quo tot doel had, en dat trachtte te realiseren door het plegen van (en die ook haar bekendheid ontleende aan) talrijke moorden op democratische politici, *Fememorde*. Voor een beknopte beschrijving van de OC zie: Brigitte Mihok, Wolfgang Benz (2012). *Handbuch des Antisemitismus*, Bd. 5, p. 818f.

³⁷⁰ Het betrof een relatief bescheiden donkergrijze N.A.G. Protos Kabriolett (Neue Automobil Gesellschaft, Berlin Oberschöneweide, 1901 - 1934) met rode wielen, waarvan de kap, ondanks het regenachtige weer, neergelaten was. Martin Sabrow (1994). *Der Rathenau-Mord. Rekonstruktion einer Verschwörung gegen die Weimarer Republik*. München: Oldenbourg, p. 86, cit. *Frankfurter Zeitung*, 25.6.1922, erstes Morgenblatt.

³⁷¹ Voormalig Reichsfinanzminister (Zentrum) Matthias Erzberger (1875-1921) was enige maanden eerder, in augustus 1921, door een tweetal voormalige marineofficiëren (beide lid van de OC en de *Bund Oberland*) vermoord. Beide daders vluchtten naar het buitenland, en keerden in 1933 na een generaal pardon naar Duitsland terug. Ze werden na het einde van de oorlog opnieuw gearresteerd en veroordeeld tot lange gevangenisstraffen. In 1952 kwamen ze bij een generaal pardon op vrije voeten. Wolfgang Schäuble (2011). „Politischer Mord im Renschtal – Der Fall Erzberger“. *Badische Zeitung*, 26-8-2011. Een overzicht van politieke moorden gedurende deze periode in: Ulrike C. Hofmann (2006). „Politische Morde (Weimarer Republik)“. In: *Historisches Lexikon Bayerns*, [www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Politische Morde \(Weimarer Republik\)](http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Politische_Morde_(Weimarer_Republik)). Stand 24-10-2019; ook: Sven F. Kellerhof (2017). „Attentate. So untergrub rechter Terror die Weimarer Republik“. In: *Die Welt*, 25-1-2017. Bron: www.welt.de/geschichte/article161504862, stand 25-10-2019.

³⁷² De opgetogenheid van de Oberländer laat zich verklaren uit het feit dat Rathenau een aantal eigenschappen in zich verenigde die elk voor zich al op hun afwijzing konden rekenen: hij was - als stichter van de AEG - succesvol industrieel, en hij maakte als democraat – hij was lid van de DDP, de Deutsche Demokratische Partei - deel uit van het verfoeide systeem. Daarnaast was hij Joods, en stak dat – getuige een reeks publicaties rond Joodse assimilatie van zijn hand - niet onder stoelen of banken.

³⁷³ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 51.

standers bereid waren om voor het bereiken van hun doelen tot moord en doodslag over te gaan, terreur te gebruiken, en die zich daags na de moord, op de Bamberger Maxplatz, pal voor de deur van het *Tagblatt*, in een schreeuw om gerechtigdheid, verzameld hadden:

Die Arbeiterviertel waren voll Menschen. Zorn sprang von ihren Gesichtern. Sie trauerten nicht um den Geldfürsten, dessen philanthropisches Ministersein ein solches Ende gefunden hatte, aber der Klang der Schüsse war ihnen ein Alarmsignal. [...] Viele Tausende sammelten sie sich auf dem Maxplatz und nahmen Aufstellung vor dem Gebäude unserer Zeitung mit drohend erhobenen Fäusten. [...] Das breite, dunkle Wesen dort unten schrie aus tausend Mündern Haß, drohte mit tausend Armen Vergeltung. Sein zorniger Atem quoll durch die Mauern hindurch, schlug uns heiß und zornig entgegen. "Ihnen", fuhr der kurzatmige Chefredakteur auf mich los, "Ihnen und Ihren Freunden gilt das auch. Das haben Sie davon! Alles war in bester Entwicklung. Jetzt haben Sie durch solch kindischer Untat wieder aufgeweckt, was geschlafen hat. Sozialdemokraten und Kommunisten vereint!"³⁷⁴

Het verwijt van hoofdredacteur Bauer aan Uhse's adres, als hij de schuld voor de moord, en erger, voor de destabilisering van de maatschappij met veel gevoel voor verhoudingen bij hem en zijn radicale vrienden legt, laat zien dat hij zich niet realiseert dat de woede van de arbeiders zich niet uitsluitend richt tegen de extremistische plegers van de moord, maar net zo goed tegen het de democratie verachtende burgerlijke systeem dat hen heeft voortgebracht, en dat voor de demonstranten belichaamd wordt door de spreekbuis daarvan, het *Bamberger Tagblatt*.

Illustratief voor hoe diep de controverse tussen verschillende bevolkingsgroepen was, werd na de moord zichtbaar in de conflicten tussen de parlementariërs van links en rechts, die leidden tot een chaos tijdens de zitting van de Reichstag na het bekendworden ervan:

Die Ermordung Rathenaus löste ein politisches Erdbeben aus. [...] Als die Nachricht vom Tode des Außenministers im Reichstag einlief, verwandelte sich das Hohe Haus in ein Tollhaus, in dem Reichspräsident Löbe stundenlang vergeblich an Würde und Beherrschung appellierte. Abgeordnete der Linken stürzten sich auf Deutschnationalen und drängten sie unter Schlägen aus dem Plenarsaal; „Mörder! Mörder!“ gellten die Rufe gegen den scheinbar ungerührt in seiner Abgeordnetenbank sitzenden

³⁷⁴ Ibid, p. 52 - 53.

Helfferrich,³⁷⁵ dessen maßlose Kampagnen erst Erzberger und nun Rathenau zur Strecke gebracht hätte.³⁷⁶

De moord op Rathenau leidde tot een extreme polarisatie in de Duitse politiek, en maakte dat de controverse tussen de democratische linkse- en centrumpartijen en de antidemocratische partijen onoverbrugbaar werd.

d.4 11 januari 1923: de bezetting van het Ruhrgebied door Franse en Belgische troepen

De bezetting van het Ruhrgebied door de Franse en Belgische troepen kende een lange voorgeschiedenis, die door een aantal foutieve inschattingen van Franse zijde in januari 1923 escaleerde.³⁷⁷ Al in de loop van 1921 bleek dat Duitsland de door het Diktat van Versailles opgelegde herstelbetalingen in onvoldoende mate kon voldoen en dat er een achterstalligheid van ter hoogte van enige miljarden Goldmark was ontstaan. Zoekend naar een oplossing bleken de geallieerden, na enig onderhandelen, af te willen zien van een financiële afdoening van de schuld en bereid te zijn in het vervolg genoeg te nemen met de levering goederen in plaats van geld. Die goederen zouden moeten bestaan uit delfstoffen – steenkool, met name – en industriële producten. Om de controle daarop, op de verladingen van kolen en staalproducten die ze via de beheersing over de havens van die steden kregen, en op die wijze over het niveau van de betalingen, bezetten België en Frankrijk in maart 1921 de in de gedemilitariseerde zone liggende Ruhrsteden Duisburg en Düsseldorf.³⁷⁸

Die actie bleek niet het gewenste effect te sorteren: het niveau van de betalingen in natura geschiedde niet in het gewenste tempo, en eind 1922 was de betalingsachterstand zodanig opgelopen, dat de regeringen beider landen verstrekkender waarborgen zochten, en die vonden in de confiscatie van industriële goederen, hout en steenkool. Die beslagleggingen zouden echter alleen mogelijk zijn middels de bezetting van het gehele Ruhrgebied.

Tussen 11 en 16 januari 1923 namen Franse en Belgische bezettingstroepen ter grootte van 60.000, later oplopend naar 100.000 man, het gehele Ruhrgebied in, waardoor een totale controle op de productie, ook over die van industrie en mijnbouw, mogelijk werd. Door de bezetting, die door Groot-Brittannië overigens als onwettig bestempeld werd, zouden vol-

³⁷⁵ Helfferrich had daags voor de moord, op de 23ste, nog een redevoering gehouden waarin hij Rathenau op zeer laatdunkende wijze aansprak op diens beleid met betrekking tot Saar- en Rijnland. *Reichstagsprotokolle* 233. *Sitzung*, 23-6-1922, p. 7989; Bron: www.reichstagsprotokolle.de/Blatt2_w1_bsb00000039_00669; Stand 24-10-2019.

³⁷⁶ Sabrow, (1999). *Der Rathenau-Mord*, p. 92.

³⁷⁷ De relatie tussen Ruhrkampf en inflatie wordt o.m. verduidelijkt in Helmut Gembries (2007). „Ruhrbesetzung 1923“. Ook: Florian Stark (2013). Der „Ruhrkampf“ ruinierte das deutsche Bürgertum. In: *Die Welt*, 11.01.2013; Bron: www.welt.de/geschichte/article112698605/Der-Ruhrkampf-ruinierte-das-deutsche-Buerkertum.html, stand 24-10-2019.

³⁷⁸ Vgl. in dit verband Gembries (2007). „Ruhrbesetzung 1923“.

doende waarborgen moeten ontstaan omtrent de afdoening van de achterstallige herstelbetalingen. Voor de Oberländer gold het nieuws van de inval als een wake-up call: het “große Abenteuer des Krieges”,³⁷⁹ waarvan ze het ooit betreurd hadden het gemist te hebben, bleek toch nog niet voorbij te zijn:

[Uns] traf [...], wie ein Stoß von gepanzerter Faust, die Nachricht vom Einmarsch der Franzosen ins Ruhrgebiet. Alarmbefehle jagten herum, trieben uns am Abend in unseren Bereitschaftsräumen zusammen [...]. Krieg war wieder, Krieg. Der Hepp sagte kalt: “Der Ruhr-Einbruch bestätigt nur, was der Bund immer gesagt hat: der Krieg hat kein Ende gefunden, er geht weiter. Wir haben keinen Grund, damit unzufrieden zu sein”.³⁸⁰

Hoewel de bezetting op het eerste gezicht – en dan vooral in Franse en Belgische ogen – als legitiem beschouwd werd, waren de gevolgen in politiek en economisch opzicht desastreus. Voor wat betreft het politieke aspect: de bezetting veroorzaakte een golf van verontwaardiging in heel Duitsland; een oproep tot passief verzet – wat niet alleen een totale stop op de herstelbetalingen impliceerde, maar ook leidde tot algemenestakingen en tot wat tegenwoordig ‘stiptheidsacties’ genoemd zouden worden – veroorzaakte een vrijwel volledig stilvallen van mijnbouw en industriële productie. De bezetting werd daarnaast publicitair gebruikt om het nationale gevoel, een gevoel van eenheid onder de sterk gepolariseerde Duitse bevolking aan te wakkeren: allereerst werd melding gemaakt van “Erschießungen durch die Franzosen [...], von Vergewaltigungen von deutschen Frauen durch schwarze Soldaten”³⁸¹ en van aanverwante schanddaden die door de bezetter gepleegd zouden zijn.³⁸² Ook in economisch opzicht trok de bezetting een zware wissel op de bewoners van het Ruhrgebied. De bezettingstroepen, die bij particulieren werden ingekwartierd, maakten aanspraak op ‘volpension’, waardoor voorraden voedingmiddelen – ook de meegebrachte paarden hadden recht op verzorging – snel uitgeput raakten, en de gastgevers hun eigen veestapel moesten verkopen om de gasten te kunnen geven waarop die recht meenden te hebben.³⁸³

De Duitse regering riep op tot verzet, en door militante groepen van zowel de rechtervleugel als van communistische zijde werden sabotageacties georganiseerd, waarvan het opblazen van spoorwegen om te voorkomen dat steenkool en industriële producten naar Frankrijk zouden worden afgevoerd de meest effectieve methode om inbeslagnames van goederen te

³⁷⁹ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 24.

³⁸⁰ *Ibid*, p. 74f.

³⁸¹ *Ibid*, p. 74.

³⁸² Zie in dit verband Conan Fischer (2008). “The human Price of Reparations”, in: Conan Fischer and Alan Sharp (eds.) (2008). *After the Versailles Treaty: Enforcement, Compliance, Contested Identities*. London: Routledge, p. 81 - 96.

³⁸³ Johann Paul (2004). „Die Besatzungszeit im Siegbereich nach dem Ersten Weltkrieg“. In: *Geschichte in Köln*, 2004, Vol.51(1), p. 73 - 88. Wien/Köln/Weimar: Böhlau Verlag.

voorkomen bleek. De bezetters reageerden daarop met represaillemaatregelen - die meestal niet de daders maar de plaatselijke bevolking troffen, die daardoor niet zat te wachten op de sabotageacties – en die leidden tot een dodental dat de 100 ruimschoots overschreed.³⁸⁴

Ook op economisch gebied had de bezetting – het is al eerder opgemerkt – desastreuze gevolgen. De Duitse overheid, die de stakende en daardoor inkomensloze arbeiders een hart onder de riem wilde steken door het doorbetalen van hun salarissen, schroefde het tempo van de geldpersen nog een eindweegs op, waardoor de geldontwaarding exponentieel groeide, tot zij uiteindelijk kosmische proporties aannam.

Door het aanwakken van het nationale gevoel onder de Duitse bevolking en door de totale ontwrichting van de economie die er het gevolg van was heeft de bezetting van het Ruhrgebied bijgedragen aan de spectaculaire groei van extreem rechts – ook onder traditioneel burgerlijke groepen die tot op dat moment wars waren geweest van geweld - en aan de uiteindelijke ondergang van de Weimarer Republiek.³⁸⁵

Uit Uhse's woorden is op te maken dat de bezetting ook door hem en zijn vrienden werd uitgelegd als een totaal failliet van het door de democratische regering na de oorlog moeizaam opgebouwde normen- en waardenstelsel, als een “Umwertung aller Werte”. Het was – godzijdank – weer oorlog, en de geldontwaarding schudde de op traditionele sociaaleconomische verhoudingen gebaseerde maatschappelijke structuren door elkaar – “[d]ie Grundlagen des bürgerlichen Lebens wurden hinweggeschwemmt”.³⁸⁶ eindelijk diende zich een mogelijkheid aan om de revolutie waarnaar zo hartstochtelijk werd verlangd te ontketen.

Dankzij “Realpolitiker” Gustav Stresemann eindigde de Ruhrkampf (en de hyperinflatie) zoals zij begonnen was, vrijwel van de ene dag op de andere, op 26 september 1923.

d.5 De deutsche Tage in Beieren: Nürnberg en Bamberg

De *deutscher Tag* in Nürnberg waarvan Uhse in *Söldner und Soldat* spreekt³⁸⁷ was onderdeel van een reeks bijeenkomsten van vaderländische snit die vanaf 1920 georganiseerd werden. Organisator was aanvankelijk de in januari 1923 verboden Deutschvölkische Schutz- und Trutzbund. Daarna werden ze georganiseerd door andere völkisch-nationalistische groepen en partijen, waarvan vanaf 1922 (in Coburg) de NSDAP de belangrijkste werd.³⁸⁸ Ze werden,

³⁸⁴ Helmut Gembries (2007). „Ruhrbesetzung 1923“.

³⁸⁵ Florian Stark (2013). „Hyperinflation“. *Die Welt*, 11-1-2013., www.welt.de/geschichte/article112698605.

³⁸⁶ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 75.

³⁸⁷ Ibid, p. 102ff.

³⁸⁸ *Deutsche Tage* werden verder gehouden in Weimar (1920), Detmold (1921), Coburg (1922), Bruchsal en Halle (1924). Bron o.a. Bruno Thoß (2006). „Deutscher Tag/Deutsche Tage“. In: *Historisches Lexikon Bayerns*, [www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Deutscher Tag/Deutsche Tage](http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Deutscher_Tag/Deutsche_Tage). Stand 25-10-2019.

na aanvankelijk te hebben gefungeerd als bijeenkomsten waar völkisch-nationalistische groeperingen bijeenkwamen, toen het verzet tegen de Ruhrbezetting door Franse troepen in januari 1923 tot een van de belangrijkste thema's van de Duitse politiek en de politieke bijeenkomsten was geworden, vanaf dat jaar meer en meer gedomineerd door paramilitaire groepen. Na het verbod op NSDAP en SA na de Hitlerputsch van 1923 en dankzij het feit dat de partij vanaf 1925 een legale koers ging varen³⁸⁹ boetten de *deutsche Tage*, hoewel ze incidenteel nog wel georganiseerd werden als 'afstemmingsbijeenkomsten' voor völkische oppositiegroepen, aan belang in.³⁹⁰

In het licht van Uhse's deelname aan Oberland en van zijn regelmatig in zijn brieven en in *Söldner und Soldat* ter sprake komende sympathie voor militant-vaterländische ideeën zijn in dit verband met name de *deutsche Tage* die in 1923 in Nürnberg en Bamberg werden gehouden van belang - let wel: het Ruhrgebied was bezet, de hyperinflatie bevond zich op dat moment op een hoogtepunt en een uitweg uit de ellende leek verder weg dan ooit. Die twee bijeenkomsten vormden voor hem het decor tegen de achtergrond waarvan hij een bevestiging vond van zijn politieke gelijk, zijn deelgenootschap aan een grote, Duitse beweging, die de belofte in zich droeg een uitkomst te kunnen bieden uit de ellende waarin Duitsland zich bevond.

De *deutsche Tage* in Beieren die in dit verband van belang zijn werden in de nazomer en vroege herfst van 1923 gehouden, achtereenvolgens in Nürnberg (1 en 2 september),³⁹¹ Hof (16 september), Bayreuth (30 september) en Bamberg (5 tot 7 oktober).

Het feit dat er een serie *deutsche Tage* kort achtereen in de tegen het democratische Reich oppositie voerende Freistaat Bayern gehouden werd was geen toeval: juist daar bestond, hebben we gezien, sinds de wapenstilstand van 1918 al een forse scepsis jegens de Reichsregering in Berlijn en haar lijdzaamheid met betrekking tot de in het Diktat van Versailles vervatte eisen rond de Reparationszahlungen. In völkisch-nationalistische kringen leidde de Ruhrbezetting zoals gezegd tot een roep om gewapend verzet, een verzet dat in handen moest komen te liggen van de vele paramilitaire groepen die Duitsland rijk was. Ironisch ge-

³⁸⁹ Vgl. de opmerking rond het Legitimitätsprinzip in hoofdstuk. 2.b. van deze dissertatie: op 4-1-1925 verklaart Hitler ten overstaan van de Beierse minister-president Heinrich Held in het vervolg uitsluitend nog legaal te handelen; deze heft daarop het verbod op de NSDAP op. Matthias Rösch (2002). *Die Münchener NSDAP 1925–1933: Eine Untersuchung zur inneren Struktur der NSDAP in der Weimarer Republik*, p. 103. Tevens: Anton Joachimstaler (2003). *Hitlers Liste. Ein Dokument persönlicher Beziehungen*. München: Herbig, p. 75. Cit. *Münchener Neueste Nachrichten*, (1925), Nr. 8, 9-1-1925, en Paul Bruppacher (2008). *Adolf Hitler und die Geschichte der NSDAP Teil 1: 1889 bis 1937. Eine Chronik*. Norderstedt: Books on Demand, p. 156.

³⁹⁰ Bruno Thoß. „Deutscher Tag/deutsche Tage“, stand 25-10-2019.

³⁹¹ Zie voor een beschrijving van de gebeurtenis: Siegfried Zelnhefer (2006). „Deutscher Tag, Nürnberg, 1./2. September 1923“. In: *Historisches Lexikon Bayerns*, [www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Deutscher Tag](http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Deutscher_Tag). Stand 25-10-2019.

noeg heeft zo juist die Ruhrbezetting ertoe bijgedragen, dat de rechtse militante oppositie, die tot op dat moment een versnipperde aanblik had geboden, zich na de deutscher Tag in Nürnberg als een hecht paramilitair blok zou gaan presenteren.

Uhse is, zo blijkt uit een opmerking die hij dienaangaande gemaakt heeft in een brief aan

Afb. 5: Aankondiging en programma van de *deutscher Tag* in Bamberg, 6 en 7 oktober 1923 in het *Bamberger Tagblatt*.
Linksbeneden oproep aan Oberland.

daar, hoewel documenten die daarop wijzen niet zijn aangetroffen, de feestelijkheden ook heeft bijgewoond, als niet als verslaggever, dan toch in elk geval als deelnemer.³⁹³

Van de deutsche Tage die in september en oktober 1923 in Beieren plaatsvonden was de eerste, die zoals gezegd werd gehouden in Nürnberg, de grootste en meest drukbezochte, met onder andere militante groepen als de SA, het *Wehrverband Reichsflagge*, de *Bund Wiking*, de *Bund Oberland* en de *Bund Bayern und Reich* als aanwezigen.³⁹⁴ Belangrijkste resultaat van deze bijeenkomst was, dat door de verzamelde hoofdmannen van die paramilitaire groepen de *Arbeitsgemeinschaft der Vaterländischen Kampfverbände* (in het kort de "*Deutsche Kampfbund*") werd opgericht door het onder een gezamenlijke leiding samenvoegen van de SA (onder leiding van Hermann Göring (1893-1946)), de *Bund Oberland* (Dr. Friedrich Weber) en het *Wehrverband Reichsflagge* (Adolf Heiß (1882-1945)).³⁹⁵ De nieuwe *Deutsche Kampfbund* kwam al kort daarna, vanaf 23 september, onder leiding van Adolf

Hans Severit³⁹² en uit de beschrijving van de feestelijkheden die hij heeft opgenomen in *Söldner und Soldat*, in elk geval met de Bamberger Oberlandgroep naar de deutscher Tag in Nürnberg geweest. Hoewel hij met geen woord over een vergelijkbaar festijn in Bamberg rept – hij springt in het boek meteen van een gedetailleerde beschrijving van de manifestatie, die hij besluit met de treinreis terug van Nürnberg naar Bamberg, naar Hitlers *Putschpoging* op 8 en 9 november, ruim twee maanden later – mag aangenomen worden – het is onwaarschijnlijk dat hij een evenement van vergelijkbare impact in zijn thuisstad Bamberg gemist heeft – dat hij

³⁹² Brief aan Hans Severit dd. 29 augustus 1923. *Uhse-Archiv*, AdK Berlin, Slg. 42.

³⁹³ In het *Bamberger Tagblatt* zijn dezerzijds geen bijdragen met betrekking tot de *deutscher Tag* in Bamberg aangetroffen die ontwijfelbaar aan Uhse zijn toe te schrijven.

³⁹⁴ De *Bund Bayern und Reich* stond, aldus Uhse, in Bamberg onder leiding van *Rittmeister* Renz, "... der als Schwiegersohn des Barons Michel-Raulino einer der Machthaber in der Tabakfabrik war". *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 97.

³⁹⁵ Bruno Thoß. „Deutscher Tag/deutsche Tage“, stand 25-10-2019.

Hitler te staan, en zou enkele weken later, op 8 en 9 november 1923, onder diens leiding tekenen voor de *Hitlerputsch*, wat aansluitend tot haar verbod leidde.

Uit Uhse's beschrijving van de manifestatie in *Söldner und Soldat* blijkt, dat de bijeenkomst in Nürnberg onder de Bamberger Oberländer voor de nodige opwinding zorgde. De vaderländische Verbände zaten elkaar niet langer in de haren, maar traden gezamenlijk, verbroederd, op, en allerwegen werd de verwachting uitgesproken dat de samenkomst, analoog aan Mussolini's Mars op Rome, zou leiden tot een "Marsch auf Berlin", tot een heuse rechtse Putsch tegen de Reichsregering:

Die Bünde vergaßen ihre Eifersüchteleien untereinander und begruben den nachbarlichen Streit. Ihre Führer hielten gemeinsame Sitzungen ab, die Mannschaften besuchten sich in den Kneipen und tranken Unmengen von Bier im Zeichen der Verbrüderung. [...] Die Luft brauste von Gesängen, und die Sonne glänzte auf viele Tausende wehende Fahnen mit dem Wikingschiff,³⁹⁶ dem Edelweiß und dem Hakenkreuz. [...] "Paß auf, sie holen alles in Nürnberg zusammen, und dann heißt es: Richtung Wasserkopf Berlin, ganze Abteilung Marsch!"³⁹⁷

De patriottische roes waarin het land verkeerde, en die Uhse, dan negentien jaar oud, in *Söldner und Soldat* beschrijft, zien we ook terugkomen in zijn eigen enthousiasme voor de manifestatie; hij verheugt zich op de dag, op de eenheid die onder de verschillende vaderländische groepen is ontstaan, en op de loer die ze de *Rote* gaan draaien, zo blijkt uit een brief die hij kort voor de manifestatie, op 29 augustus 1923, aan Hans Severit schrijft:

Am kommenden Sonntag haben wir einen grossen deutschen Tag in Nürnberg, zu dem auch Hindenburg und Ludendorff kommen werden. Man rechnet mit einer Beteiligung von etwa 500.000 Mann, Angehörigen aller vaderländischen Verbände. Zur Zeit wird bei uns tüchtig Parademarsch in Zugskolonnen geübt, denn Oberland wird an der Spitze des ganzen Zuges marschieren. Über die Tagung gehen schon die tollsten und verleumderischen Gerüchte um. Man sagt, wir wollten Kronprinz Rupprecht zum König ausrufen, aber wir denken noch gar nicht daran. Meinetwegen soll der Trottel bleiben wo er ist und so ist, so viel ich weiss auch die Meinung unserer Führer. [...] Die Roten planen inzwischen einen kleinen Eisenbahnstreik auf den nach Nürnberg führenden Strecken an Samstag und Sonntag durchzusetzen. Da dürften sie sich aber schwer getäuscht haben, denn dann fahren wir allein, und machen Lokomotivführer und Kohlschiffer selber, wir sind durchaus nicht auf die Herren angewiesen.³⁹⁸

³⁹⁶ Het symbool van de *Wikingbund*, opgericht op 2 mei 1923 door oud-leden van de verboden *Organisation Consul* was een Vikingschip; bekend lid van de *Wikingbund* was Horst Wessel.

³⁹⁷ *Söldner und Soldat*, in GW I, p.102 - 103.

³⁹⁸ Brief aan Hans Severit dd. 29 augustus 1923. *Uhse-Archiv*, AdK Berlin, Doc. S 42.

De Bamberger Oberlandgroep laat zich vanaf het moment van aankomst op het overvolle station van Nürnberg meeslepen in de massa, en zich enthousiasmeren door een toespraak van Hitler, die hen een spoedige ondergang van Joden en marxisten toezegt: “[i]n wenigen Monaten, in wenigen Wochen, in Tagen vielleicht schon werden in Deutschland die Würfel rollen ...”.³⁹⁹

De soep is, zo leert ons de geschiedenis, niet zo heet gegeten als zij ons door Uhse en Hitler is opgediend: is het allemaal reuze meegevallen met de stakingen en het verzet door *die Rote*, en de opkomst bij de manifestatie, hoewel tamelijk indrukwekkend, bedroeg niet meer dan rond de honderdduizend man.⁴⁰⁰ De uitkomst van Hitlers *Würfelspiel* heeft er niet op stel en sprong toe geleid dat de Republiek ten val kwam, maar heeft er dankzij de hem naar aanleiding van zijn Putsch opgelegde *Festungshaft* in Landsberg toe bijgedragen dat zijn Magnum Opus, *Mein Kampf*, dat anders misschien nooit geschreven geweest zou zijn, binnen iets meer dan een jaar in de boekwinkels lag.⁴⁰¹ Het belangrijkste wapenfeit van de bijeenkomst in Nürnberg was zoals gezegd de oprichting van de Deutsche Kampfbund, die in later jaren de kern zou gaan vormen van de SA. “Der Tag war eine Demonstration und kein Kampf [...], ein Fest und kein Sieg. Fahren Sie jetzt nach Haus, Kameraden, Oberland wird Sie bald ruhen“, zo belooft Friedrich Weber de Oberländer aan het eind van de bijeenkomst.⁴⁰²

Over de Bamberger deutscher Tag is Uhse zoals gezegd veel minder mededeelzaam. De ruim een maand later, van 5 tot en met 7 oktober 1923, in Bamberg georganiseerde *Tag* was de laatste van de vaderländische manifestaties van dat jaar, en voor Uhse een thuiswedstrijd. In *Söldner und Soldat* noemt hij de bijeenkomst niet, al kan het zijn – hij heeft die dichterlijke vrijheid vaker gebruikt – dat hij in zijn beschrijving van de Neurenberger *Tag* ook de ervaringen van Bamberg verweven heeft. Daarnaast: de deutscher Tag in Bamberg was de vierde op rij, en er kan zeer wel sprake zijn geweest van enige slijtage, een mate van deutscher-Tag-moeheid onder de militante doelgroepen. Gezien de economische malaise was het waarschijnlijk ook niet voor iedereen weggelegd om gedurende vijf weken viermaal te moeten opdraaien voor een treinkaartje naar alweer een volgend festijn.

Desondanks was ook in Bamberg veel energie gestoken in de aankleding van de stad en in de ideologische onderbouwing van de manifestaties; voor hoogaangeschreven sprekers was gezorgd, al kon de organisatie het niveau van de *Nürnberger*, waar zoals gezegd Hitler, maar

³⁹⁹ Hitler in een toespraak, gehouden in Nürnberg op 1 september 1923; bron: *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 107.

⁴⁰⁰ Bruno Thoß. „Deutscher Tag/deutsche Tage“. Tevens: Siegfried Zelnhefer (2006). „Deutscher Tag, Nürnberg, 1./2. September 1923”.

⁴⁰¹ Het eerste deel van het boek verscheen in juli 1925 in druk, bij de huisuitgever van de NSDAP, Franz Eher Verlag in München. Deel 2 volgde in december 1926.

⁴⁰² *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 108.

ook een grote oorlogsheld als Ludendorff zijn opwachting maakte, niet halen.⁴⁰³ Toch vervulde de bijeenkomst iedereen die ervan getuige was met een warm – patriottisch - gevoel. De Leitartikler van het *Bamberger Tagblatt* lift met zijn bijdrage aan de krant mee op dat gevoel, en weet precies te duiden waarom er in de toekomst meer deutsche Tage georganiseerd moeten worden, telkens opnieuw, en hij verwoordt daarmee terloops de essentie van het manco dat Duitsland naar de mening van de rechtse partijen parten speelt:

Weil wir Deutsche als Volk uns abgewandt hatten vom deutschen Wesen, weil wir vernachlässigten, den „deutschen Menschen“ in seiner kristallklaren Seelen- und Leidensverfassung, weil wir sowohl als Volk wie als Einzelmenschen vergessen hatten, in allen Lagen des Lebens deutsch zu handeln – da wir leider nicht mehr deutsch fühlten und dachten – darum kam die Schande und Erniedrigung über Deutschland und wir müssen deutsche Tage abhalten, zum Wiedererneuerung deutschen Empfindens im Volke, zur Wiedererstärkung deutschen Willens im Vaterlande.⁴⁰⁴

Uit bovenstaand citaat blijkt dat de Tage niet alleen onder de militante bewegingen op instemming konden rekenen, maar dat ook vertegenwoordigers van de burgerlijke klassen zich konden vinden in het doel ervan: het vergroten van het door de oorlog en de vernedering van de nederlaag zo beschadigde Duitse zelfbewustzijn. Uit het citaat uit de door *Justizminister a.D.* Dr. Roth in Bamberg uitgesproken rede, zo blijkt uit het verslag van het weekeinde dat we op maandag in het *Bamberger Tagblatt* aantreffen en dat waarschijnlijk van de hand van Karl Bauer, Uhse's chefredacteur is, wordt duidelijk dat men in Beieren niet zo'n boodschap had aan de voorzichtigheid waarmee de Reichsregering tussen de voorwaarden van Versailles en de eisen van de eigen bevolking doorlaveerde. Men was blij dat men de boeien kon afwerpen: het verbod op vaderländische festiviteiten dat het jaar ervoor nog van kracht was is opgeheven, en men rekent erop dat het nieuwe nationale bewustzijn zich over heel Duitsland, en in alle klassen zal verspreiden:

[Dr. Roth] kennzeichnete zunächst die Entwicklung der vaterländischen Bewegungen in den letzten Jahren, vor allem in Bamberg, wo im vorigen Jahre zum Fünferfest noch nicht einmal mit schwarz-weiß-roten Fahnen geflaggt werden durfte und vaterländische Lieder zu singen nicht erlaubt werden sollte [...]. Heute aber, mache man wie vor einem Jahre beim Führertag den Versuch, vaterländische Feiern zu behindern, aber, so erklärte der Redner, wir sind eine Freiheitsbewegung, die sich nicht von polizeilichen Maßnahmen vom Rathausaal aufhalten läßt. Dr. Roth sprach dann über die Verhältnisse im Reiche, wo sich die Unfähigkeit marxistischer-parlamentarischer Regierungen zeige. In Bayern sei die Lage nunmehr Gott

⁴⁰³ Vgl. Uhse's brief aan Hans Severit, 29 August 1923. *Uhse-Archiv*, AdK Berlin, p. 27; evenzo Bruno Thoß, „Deutscher Tag/deutsche Tage“.

⁴⁰⁴ Johann Baptist Dietrich in „Deutscher Gruß zum deutschen Tage!“, *Bamberger Tagblatt* Nr. 230, 6-10-1923, p. 1.

sei Dank eine andere, und es sei zu hoffen, daß von hier aus die vaterländische Bewegung nach dem Norden vordringe, wenn [...] der vaterländische Gedanke weiter in der Arbeiterschaft Fuß fasse, in die ihn hineingetragen zu haben Adolf Hitler das unvergängliche Verdienst hat ...⁴⁰⁵

De tijdens de deutsche Tage opgeroepen revolutionaire sfeer, die bij Uhse en zijn makkers leidt tot een gevoel van afwachting en hoop op een omwenteling - “... wird es schon morgen sein?”⁴⁰⁶ - leidde een maand later tot Hitlers tijdens de manifestatie in Nürnberg al voor-spelde Würfelspiel, de *Bürgerbräu-Putsch*, die niet de gedroomde revolutie, maar het uitstel daarvan met een kleine tien jaar tot gevolg had.

Voor Uhse persoonlijk leidde het nieuwe zelfbewustzijn dat de NSDAP uitstraalde tot een definitieve keuze. De Bund Oberland had – mede onder invloed van de economische ople-ving die met de Goldene Zwanziger Jahre inzette veel van de oude leden verloren en kreeg steeds meer het karakter van een gezelligheidsvereniging voor brede groepen burgers. Hitler daarentegen, vrijgelaten uit Landsberg, had aanmerkelijk aan invloed gewonnen onder mili-tantere groepen. Onder de indruk van het dynamische imago van de partij besloot Uhse in de vroege herfst van 1927 het “braune Hemd” aan te trekken: hij “... reihte sich ein in den Kolonnen der Sturmabteilungen”.⁴⁰⁷

d.6 8 - 9 november 1923: de Hitlerputsch, München

Na een maand van oplopende spanningen tussen de Reichsregering in Berlijn en de Beierse regering, gevormd door het eigenzinnige, monarchistische triumviraat bestaande uit de Bei-erse premier-met-dictatoriale-bevoegdheid⁴⁰⁸ en zelfbenoemd *Generalstaatskommissar* Gustav Ritter von Kahr (1862-1934), *Generalleutnant* von Lossow (1868-1938) en het hoofd van de Beierse politie von Seißer (1874-1973), dat in Beieren de dienst uitmaakte, besloot een groep heren, de fine fleur van wat er in Duitsland aan ultranationalistische, rabiaat anti-semitische, radicaal völkische en militant antidemocratische krachten te vinden was,⁴⁰⁹ sa-men met de leiding van de kort daarvoor tijdens de deutscher Tag in Nürnberg opgerichte Deutsche Kampfbund,⁴¹⁰ dat het mooi geweest was met de behoedzame politiek jegens de bezettingsmachten die in Berlijn werd bedreven, en zich voor eens en voor altijd te verlossen van het gehate *System*.⁴¹¹

⁴⁰⁵ Karl Bauer (?) in „Der deutsche Tag in Bamberg. Ein begeistertes Bekenntnis zum deutschen Gedanken“. *Bamberger Tagblatt*, 89. Jg. No. 231, 8-10-1923.

⁴⁰⁶ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 107.

⁴⁰⁷ Zoals hij zegt in *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 150.

⁴⁰⁸ Alan Bullock (1958). *Hitler. Leven en ondergang van een tiran*. Utrecht: Bruna, p. 63f.

⁴⁰⁹ Een heldere, de ideeën van de heren goed samenvattende typering die afkomstig is van John Dornberg (1982). *The Putsch that failed*, p. 2.

⁴¹⁰ Vgl. hoofdstuk 4.c.5 van deze dissertatie.

⁴¹¹ Met *System* of *Systemzeit* werd in door de Nazi's op verachtelijke wijze de periode van het bestaan van de *Weimarer Republik* aangeduid.

Met dat doel voor ogen troffen zij elkaar op de middag van 7 november 1923, in de Münchener woning van *Oberstleutnant a.D.* Hermann Kriebel (1876-1941): Adolf Hitler, Max Erwin von Scheubner-Richter (1884-1923), Hermann Göring, Friedrich Weber, Hans Streck (?), en de oudste van het span, General a.D. Erich Ludendorff. De bijeenkomst had slechts één doel – daarover waren ze het allemaal eens - en dat was het uitroepen van de “nationale Revolution”. De 11e november leek daarvoor, dankzij de symboolwerking die ervan uitging als het eerste lustrum van de wapenstilstand van 1918, het meest voor de hand te liggen.

Hitler maakte echter bezwaar: de elfde viel op een zondag, waardoor – ook revolutionairen hadden tenslotte recht op vrije tijd – er misschien te weinig troepen beschikbaar zouden zijn om een succesvolle bezetting van strategisch belangrijke punten in de stad mogelijk te maken. Daarnaast zou Von Kahr op de 8^e een voordracht houden waarvoor *tout* München was uitgenodigd, ook Hitler en de overige Kampfbund-leiders, en na enig delibereren besloten de zeven dat de volgende avond geschikter was om de nationale Revolution te laten plaatsvinden: donderdag 8 november.⁴¹²

Op de bewuste avond, ergens tussen half negen en negen, liep Hitler dan ook, in gezelschap van zijn medestanders, met getrokken pistool de Bürgerbraukeller in München binnen, schoot in het plafond – waardoor premier von Kahr zijn redevoering staakte – en verklaarde dat de nationale revolutie begonnen was:⁴¹³

Die Regierung der Novemberverbrecher in Berlin ist heute für abgesetzt erklärt worden. Eine provisorische deutsche Nationalregierung ist gebildet worden, diese besteht aus General Ludendorff, Adolf Hitler, General von Lossow, Oberst von Seißer,⁴¹⁴

zo luidde het. Buiten, voor de deur, was een machinegeweer opgesteld, evenals een groep van 600 man SA, die het welslagen van de exercitie moesten waarborgen.

De revolutie vond de volgende dag haar vervolg in de “Marsch auf die Feldherrnhalle”. De Beierse regering zou intussen zijn afgezet en vervangen door een provisorische, die hem, Hitler, vriendschappelijk gezind was. Hij zocht steun bij Von Kahr en een aantal kabinetsleden uit die Beierse regering en kreeg die aanvankelijk ook, maar toen bleek dat de macht

⁴¹² Dornberg (1982), *The Putsch that Failed*, p. 6 - 7.

⁴¹³ Een gedetailleerde opsomming van de gebeurtenissen hieromtrent treffe men in: Harold J. Gordon (1972). *Hitler and the Beer Hall Putsch*. Princeton: Princeton University Press; tevens: Dornberg (1982).

⁴¹⁴ De tekst is afkomstig van een plakkaat met die tekst dat door heel München door de Putschisten werd rondgedeeld en aangeplakt. Zie de Duitse vertaling van John Dornberg (1998). *Der Hitlerputsch 9. November 1923*. München: Langen Müller, afb. 24.

van de regeringen in München en Berlijn groot genoeg was om de Putsch te breken trokken die zich schielijk terug.⁴¹⁵ Hoewel de Putsch dus al na enkele uren met een sisser leek af te lopen besloten Ludendorff en Hitler de volgende morgen, nadat de hele Münchener binnenstad een beetje voorbarig was volgeplakt met plakkaats die van het welslagen van hun revolutie kond deden, tot een mars, die uiteindelijk, met 18 doden tot gevolg,⁴¹⁶ bij de Feldherrenhalle op een politieversperring vastliep.

Vele van de Putschplegers werden opgepakt. Hitler ontkwam en verstopte zich bij zijn vriend en vertrouweling Ernst 'Putzi' Hanffstaengl (1887-1975) in diens huis in Uffing am Staffelsee, 70 kilometer ten zuiden van München.⁴¹⁷ Hij verschool zich daar tot hij op 11 november werd gearresteerd, "... wearing only his pajamas with a blue dressing gown";⁴¹⁸ de Putsch leidde zoals gezegd tot Hitlers Festungshaft in Landsberg, en het verbod – in heel Duitsland – op de NSDAP.

Toen Uhse in de ochtend van de 9^e november van de Putsch vernam, waren de kaarten eigenlijk al geschud, en was de Marsch auf Berlin al tot fictie geworden:

"Revolution", dröhnte mir eine Stimme in die Ohren, "nationale Revolution!" Fröstelnd, die Augen nur zu knappem Spalt geöffnet [...] erinnerte [ich] den Vorabend, den wir im „Einhorn“⁴¹⁹ trinkend verbracht hatten [...]. "Revolution! Revolution! Hitler hat in München die nationale Revolution ausgerufen!" Ich erinnerte mich, wie wenige Tage zuvor in einen Kantinengespräch der Postdirektor, „Kamerad“ Hagen gesagt hatte, wir würden uns doch nicht gerade den 9. November aussuchen, an dem jeder den Putsch erwartete.⁴²⁰ [...] [H]eute mußte also der 9. November sein. Und wir machten doch die nationale Revolution! [...] Hitler hatte mit Unterstützung der SA und des Bundes Oberland eine Versammlung im Bürgerbräukeller über-

⁴¹⁵ Dat terugtrekken zou Von Kahr gedurende de "Nacht der langen Messer" duur komen te staan; verantwoordelijk als hij werd gehouden voor het mislukken van *de Hitlerputsch* werd hij, na op 30 juni 1934 te zijn opgepakt, op dezelfde dag in het concentratiekamp Dachau door de SS om het leven gebracht. Vgl. Roy G. Koeppe (2015). "Gustav von Kahr and the emergence of the radical right in Bavaria". In: *The Historian*, 2015, Vol.77(4), p.740f. Het lot van zijn medespijtoptanten uit de Beierse regering is dezerzijds niet onderzocht.

⁴¹⁶ Te weten vier politiebeambten, dertien Putschisten en een toevallige toeschouwer. Vgl. o.a. Dornberg (1982). *Der Hitlerputsch*, p. 312.

⁴¹⁷ Ernst 'Putzi' Hanffstaengl was een van oorsprong Münchener, rijke, gestudeerde (Harvard) kunsthandelaar uit New York, die in 1919 door zijn Duitse nationaliteit zijn zaak kwijtraakte en naar Duitsland terugreisde, waar hij zich ontpopte tot Hitlers mecenas en bewonderaar. Meer over Hanffstaengl in het aan hem gewijde hoofdstuk in Philip Metcalfe's 1933, zijn bloedstollende kroniek van dat jaar; Philip Metcalfe (1989). 1933. London: Harper Collins.

⁴¹⁸ Althans volgens een recensie van Harald Sandner's *Hitler. Das Itinerar* in de *Washington Post* van 26 april 2016. Bron: www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2016/04/27/hitler-in-pajamas-even-the-fuehrer-had-his-humdrum-moments/?utm_term=.c6c00164b314, stand 28-10-2019.

⁴¹⁹ De „Einhorn“ was een brouwerij en *Gasthaus* met *Felsenkeller* op de Jakobsberg in Bamberg die al bestond vanaf 1356. De brouwerij sloot in 1944.

⁴²⁰ Uhse refereert hier aan de 9^e november 1918, de dag waarop keizer Wilhem II werd afgezet en de Republiek werd uitgeroepen.

rumpelt, in der der kleine Generalstaatskommissar von Kahr gerade eine Rede hielt. Ein Schuß war an die Decke gefeuert worden, dann hatte Hitler die nationale Revolution ausgerufen.⁴²¹

Uhse verheugt zich op de komst van de lang beloofde revolutie, vergeet zijn kater en hult zich direct in zijn Oberland-uniform; hij wil naar de verzamelplek op de Michelsberg,⁴²² om van daaruit de “nationale Erhebung” in Bamberg te kunnen ondersteunen. Als hij zich, alvorens zich onder de wapenen te begeven, nog even bij de krant meldt, blijkt dat er van revolutie al geen sprake meer is, en dat er geen aanleiding is om zich er nog gewapenderhand voor in te zetten. Wederom blijkt het contrast tussen verschillende bevolkingsgroepen uit de militant-revolutionaire opwinding die de revolutie bij de jeugd teweegbrengt en de passieve houding die in burgerlijke kringen wordt ingenomen met betrekking tot antirepublikeinse roerselen:

Schnippisch meinte die Sekretärin, daß wohl in München gestern Abend etwas Unruhe gewesen sei. Dies aber sei kein Anlaß für mich, mich irgendwie zu derangieren. Der Herr von Kahr habe bereits verfügt, daß die Revolution ein Irrtum gewesen sei; im übrigen war es an der Zeit, den lokalen Teil abzuschließen, ich solle mich also auf raschestem Wege in die Redaktion begeben.⁴²³

Als hij, de goede raad van de secretaresse in de wind slaand, kort daarna op de Michelsberg aankomt staan er al twee bataljons van Oberland aangetreden, jong, bleek en opgewonden, klaar om de Putsch ook in Bamberg tot een succes te maken. Ze worden naar huis gestuurd: de revolutie, waarnaar ze maanden hebben toegeleefd, is tot nader order uitgesteld, en hun inzet is voorlopig nog niet nodig.

e. Van de Bund Oberland naar de NSDAP: het onderspit van de Moral

Na Hitlers vrijlating uit Landsberg blijkt de economie, onder invloed van concessies die zowel van Duitse – op initiatief van vooral Gustav Stresemann - als van geallieerde zijde waren gedaan,⁴²⁴ op stoom te zijn gekomen; de rechts-militante groeperingen verloren veel van de aanhang die ze onder invloed van de crisis verworven hadden: “... die Sonne scheinliberaler

⁴²¹ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 109 - 110

⁴²² De Michelsberg is een voormalig kloostercomplex aan de rand van de Bamberger binnenstad, dat nu een aantal andere functies heeft gekregen (waaronder een *Altersheim* en een aantal recreatieve), waarvan het voorplein door de *Oberland*groep regelmatig werd gebruikt als verzamelplaats.

⁴²³ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 111.

⁴²⁴ De belangrijkste overeenkomst was in dit verband het Dawes-plan, dat voorzag in een aantal maatregelen die de economie ten goede zouden komen. Hoewel het plan maar ten dele werkte ontstond er enige financiële ruimte die tot enig herstel leidde. Voor een korte beschrijving van de zin en gevolgen van het Dawes-plan, zie Frits Boterman (2013). *Cultuur als macht. Cultuurgeschiedenis van Duitsland 1800-heden*. Amsterdam: Arbeiderspers, p. 377 - 378.

Hoffnungen ging auf, und ließ den Boden für leidenschaftlichen Agitatoren dürrer werden”.⁴²⁵ Hoewel de NSDAP door haar verbod aan belang had ingeboet wist Hitler de partij na zijn vrijlating toch weer te verenigen, waarbij met name de SA, met haar luidruchtige aanwezigheid in het straatbeeld, als wervende kracht een belangrijke rol speelde.

Ook Uhse viel voor de charmes van de partij, naar zijn eigen zeggen omdat zij de enige was, die de arbeidersbeweging een rol toedacht in het nieuwe Duitsland;⁴²⁶ laten we, omdat die stelling op grond van de verborgen bedoelingen die hij ermee gehad zou kunnen hebben – het vergroten van zijn acceptatie door de KPD - met de nodige argwaan kan worden beoordeeld,⁴²⁷ eens kijken of er ook andere redenen te vinden zijn die zijn ommezwaai van radicaal-nationalistisch naar völkisch-antisemitisch rechts zouden kunnen verklaren.

Zoals eerder al is beschreven was Uhse kort na zijn aankomst in Bamberg in 1921 in de ideologische potpourri van de op 31 oktober van dat jaar opgerichte Bund Oberland terechtgekomen, die op dat moment als zogenaamde *Ersatzorganisation* voor het op grond van het naar aanleiding van haar deelname aan de Kapp-Putsch verboden Freikorps Oberland fungeerde. Zij gold als een “... politischer vaterländischer Verband, der sich auf die innere Erneuerung des deutschen Volkes gestellt hatte”.⁴²⁸ Op de eerste plaats stond in haar beginselverklaring, als koren op Uhse's molen, de strijd tegen het Verdrag van Versailles. Daarnaast, zo vermeldde de doelstellingen, zette zij zich in voor “der Überbrückung der Klassengegensätze in unserem Volke”⁴²⁹ en “der Schaffung eines Großdeutschland”.⁴³⁰

In de praktijk leidden de rechtstreekse afstamming van het Freikorps en bovengenoemde theoretische grondslagen ertoe dat de Bund zich ontwikkelde tot paramilitaire organisatie, waarvan, zoals Uhse in *Söldner und Soldat* beschrijft,⁴³¹ “[z]umindstens im Jahre 1923, wenn nicht schon zuvor [...] die Reichswehr die militärische Ausbildung [übernommen hatte]”.⁴³² Bij de Bund lagen op het moment van Uhse's toetreding nog wegen in vele richtingen open, die echter alle één karaktertrek gemeen hadden, en dat was het militante, antirepublikeinse patriottisme. Die gemeenschappelijke noemer had het Freikorps, en later de Bund,

⁴²⁵ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 146.

⁴²⁶ Ibid, p. 148f.: “Dem Nationalsozialismus schien in meinen Augen die größte Möglichkeit offenzustehen, aus der Umklammerung auszubrechen, und die gewaltige Kraft [der Arbeiterschaft] für sich zu gewinnen”.

⁴²⁷ Hij schrijft dat tenslotte pas in 1934, na zijn vlucht uit Duitsland.

⁴²⁸ Michael Schwarz (2013). *Funktionäre der Vergangenheit*, p. 175, cit. BAB, NS 26/699, Dr. Friedrich Weber, ‘Oberland’, Sonderdruck aus: *Deutschlands Erneuerung, Monatschrift für das deutsche Volk*, Heft 4, München, 1924, p. 3.

⁴²⁹ Schwarz (2013), p. 175.

⁴³⁰ Ibid.

⁴³¹ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 26ff.

⁴³² Schwarz (2013), p. 175-176; cit. *Bund Oberland, Rundschreiben an die Kreisleiter, Kreisführer und Kreisstellvertreter des Bundes Oberland vom 6-8-1923*.

al kort na de oorlog aangezet tot deelname aan staatsgrepen tegen de Republiek – onder andere haar deelname aan de Kapp-Putsch - en aan pogingen om op gewelddadige wijze – veelal door de partijen ter linkerkant georganiseerde – stakingen te breken. Regelmatig ook leende zij zich voor samenwerking met de NSDAP, al werd er volgens Uhse door de Oberländer aanvankelijk met enige laatdunkendheid naar de Nazi's gekeken:

... [sie] trugen am Ärmel ihrer schlechtsitzenden Windjacken eine rote Binde mit einem Hakenkreuz und trotteten unausgerichtet in schlechter Haltung mit lautem Gebrüll durch die Straßen. Unserem militärisch geschulten Blick erschienen diese Sturmabteilungen anstößig und lächerlich -⁴³³

Vanaf september 1923 kreeg die samenwerking, met de oprichting van de Kampfbund, een formeel karakter.

Hoewel dat vanuit ideologisch standpunt niet altijd logisch leek liet de wens tot samenwerking die bij beide groepen leefde zich verklaren uit een gezamenlijke afkeer van een aantal boven alle verdere ideologische geschillen verheven fenomenen, waarvan het Diktat van Versailles en de daarmee samenhangende beperkingen in Duitslands zelfbeschikking door de voormalige Feindmächte de belangrijkste waren.

De samenwerking bleek, omdat Hitler zich regelmatig onledig hield met activiteiten die de autoriteiten tot corrigerende maatregelen dwongen, niet altijd even gelukkig uit te vallen: "... die bayerischen Formationen des Bundes Oberland standen 1923 in engem Konnex zu Hitlers NSDAP, und wegen deren Beteiligung am Hitlerputsch wurde der "Bund Oberland" zunächst in Bayern und Ende 1923 auch reichsweit verboten".⁴³⁴ Gedurende dat verbod bestond ze als "Tarnorganisation" voort onder de naam "Deutscher Schützen- und Wanderbund". De eerste politieke en paramilitaire scholing die Uhse krijgt, als aanvulling op zijn 'genetische' aanleg voor een positie op de rechtervleugel, en waarvan hij in *Söldner und Soldat* uitgebreid kond doet, vond plaats in de eerste periode waarin de Bund legaal handelde, van haar oprichting in oktober 1921 tot het verbod, aansluitend op de Hitler-Putsch van 9 november 1923.⁴³⁵

Na Hitlers vrijlating uit Landsberg op 20 december 1924 werd op 16 februari 1925 het verbod op republiek vijandige, rechtsgerichte en paramilitaire organisaties en partijen, waaronder ook de NSDAP, door de Beierse minister-president Dr. Heinrich Held opgeheven, nadat Hitler hem bezworen had dat hij zich in het vervolg aan de wet zou houden, en zich niet

⁴³³ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 47.

⁴³⁴ Schwarz (2013), p. 175, cit. Könneman (z.j.), *Freikorps Oberland 1919-1923*, p. 678f.; ook: Manfred Kittel (2009). *Provinz zwischen Reich und Republik*, Berlin: De Gruyter, p. 284 - 286.

⁴³⁵ Vgl. *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 23ff.

meer tot het plegen van staatsgrepen en aanverwante ordeverstoringen zou verlagen.⁴³⁶ Tegelijkertijd werd ook het verbod op de Bund Oberland opgeheven; als gevolg van haar herlegalisering en de een aantal koersveranderingen die haar voor bredere groepen acceptabel maakten nam haar ledental na de *Neugründung* op 13 maart 1925 sprongsgewijs toe. Daarbij liet zich ook een sterke aanwas uit conservatief-burgerlijke kring zien.

Die nieuwe leden, die volgens Uhse vooral bestonden uit “die besseren Angestellten”,⁴³⁷ misten echter de gedrevenheid van de oude, revolutionair-patriottische groep. De sfeer werd onder invloed van de nieuwe instroom informeler, vrijblijvender; de vanzelfsprekende – militair aandoende - toewijding en onzelfzuchtigheid⁴³⁸ van de oorspronkelijke leden verdween grotendeels, en het karakter van het lidmaatschap werd losser van aard; zo werden de leden “... die dem sehr exklusiven Bamberger Ruderklub angehörten, [...] zu ihren Trainingsabenden vom Dienst befreit”,⁴³⁹ een in de ogen van de oorspronkelijke leden ongehoorde gang van zaken. De Bund verloor daardoor voor de principiële leden, ook voor Uhse, veel van haar aantrekkingskracht:

Der alte Ton persönlicher Kameradschaft verschwand aus dem Bunde. Es waren zuviele geworden[...]. Die wohlausgewogene Mischung von Romantik und Sachlichkeit, von rebellischem Wandervogeltum und politischer Reaktion, von Aufrührertum und Disziplin wurde getrübt. [...] Der selbstverständliche Grundsatz, daß, wer dem Bunde angehöre, nur ihm verpflichtet sei, wurde nicht mehr respektiert.⁴⁴⁰

Onder de militante, antiburgerlijke leden boette de Bund dus vanaf dat moment aan populariteit in, de NSDAP – en daarmee haar aanwezigheid in het straatbeeld - groeide na Hitlers vrijlating daarentegen snel:⁴⁴¹ “[d]er Trommler aus Braunau hatte die nach allen Windrichtungen auseinanderströmenden Kräfte wieder geeint ...”,⁴⁴² en Uhse, die de Bund Oberland geleidelijk aan invloed zag inboeten, besloot

⁴³⁶ Hitler beloofde Held dat hij hem “bei einer ordnungsgemäßen Agitation und Aktion nicht das geringste in den Weg lege [...], da [er] selbst das lebhafteste Bedürfnis danach habe, daß namentlich unsere Jugend vaterländisch und vaterländisch opferbereit gesinnt sich zeige”. Matthias Rösch (2002). *Die Münchener NSDAP 1925–1933: Eine Untersuchung zur inneren Struktur der NSDAP in der Weimarer Republik*, p. 103. Tevens: Anton Joachimstaler (2003). *Hitlers Liste. Ein Dokument persönlicher Beziehungen*. München: Herbig, p. 75. Cit. *Münchener Neueste Nachrichten*, (1925), Nr. 8, 9-1-1925.

⁴³⁷ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 100.

⁴³⁸ Bij de eedaflegging op de vlag van de *Bund Oberland* gold dat “... [w]er auf diese Fahne schwört, hat nichts mehr, was ihm selbst gehört ...”. *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 25 - 26.

⁴³⁹ *Ibid*, p. 100.

⁴⁴⁰ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 99f.

⁴⁴¹ Het is onjuist om op grond van Uhse's woorden te veronderstellen dat het de NSDAP voor de wind ging: integendeel, door de geldhervorming en de onder het bewind van Gustav Stresemann oplevende economie bleef het ledental van de partij en haar electorale succes in deze jaren beperkt.

⁴⁴² *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 146.

... man müsse das Spiel mit den Nazis wagen. Sie schienen nicht nur äußerlich die einzige starke Kraft, sondern hatten für den unklaren Blick eines ohne genaue Kenntnis der Gegenwart auf die Zukunft gerichteten Willens vor allem eine entscheidende Eigenschaft:⁴⁴³

ze erkennen, zo zegt hij als enige⁴⁴⁴ militant-nationalistische partij, de arbeidersklasse als bondgenoot.⁴⁴⁵ Als aanleiding voor zijn keuze voor de partij voert hij in *Söldner und Soldat* aan, en dat lijkt, gezien het feit dat hij de arbeiders en de arbeidersbeweging altijd met een zeker dedain heeft beschreven,⁴⁴⁶ een weinig zorgvuldig verhulde boodschap aan de KPD, dat "... [d]em Nationalsozialismus [...] in meinen Augen die große Möglichkeit [schien], aus der Umklammerung [des Freund-Feind-Verhältnisses mit der Arbeiterschaft] auszubrechen und [ihre] gewaltige Kraft [...] für sich zu gewinnen".⁴⁴⁷

De werkelijkheid is waarschijnlijk prozaïscher.⁴⁴⁸ Vermoedelijk heeft zijn toenadering tot de partij eerder te maken gehad met een samenloop van omstandigheden dan dat het een weloverwogen keuze geweest is. Uhse had, met de poging die hij in de maanden van januari⁴⁴⁹ tot april 1927⁴⁵⁰ had ondernomen om zich in Berlijn "als Lyriker durchzusetzen", zijn

⁴⁴³ Ibid, p. 148.

⁴⁴⁴ Uhse heeft het daarmee bij het verkeerde eind; de meeste *konservativ-revolutionäre* clubs stonden een emancipatie van het proletariaat, of tenminste een opheffen van de klassentegenstellingen voor.

⁴⁴⁵ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 148.

⁴⁴⁶ Vgl. in dit verband bijvoorbeeld Uhses wat neerbuigende beschrijving van de arbeiders die deelnemen aan de 1-meiviering in Zeulenroda, als opgetekend in *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 95f.: "Am Dorfeingang sammelten sich die Arbeiter [...]. Sie trugen keine Holzpantoffeln, sondern schwarze gewichste Stiefel, hatten sich Kragen und Krawatte umgebunden und aus ihren Knopflöchern leuchteten kleine, rote Blumen, denn es war der 1. Mai, ihr Feiertag. Wir sahen höhnisch auf die kleinen schwarzrotgoldenen Fähnchen, welche die Kinder [...] schwenkten. [...] Die Türen der kleinen Läden klingelten, wenn die Arbeiter eintraten, sich ihren Raulino-Shag zu kaufen oder, weil nun doch Feiertag war, ein Päckchen von dem teureren Raulino-Gold [...]. Unterwegs hielt uns ein breites, frisches Mädels [...] an, und drückte jedem von uns ein schwarzrotgoldenes Fähnchen in die Hand, für das wir ein paar Milliarden Scheine zu zahlen hatten." Uhse spreekt verder van "... geschniegelten Jungen in weißen Blusen und weißen Pumphosen, [...] breitgesichtige Männer mit sonntäglich gewichsten Bärten, die Frauen in billigem Putz, vergeblich um bürgerliche Eleganz bemüht. [...] Das alles knäuelte sich auf dem Platz um einen mit rotem Tuch bespannten Wagen". Met zijn beschrijving suggereert hij dat de 1-meiviering een soort kinderverkleedpartijtje zou zijn, waarvan de onderliggende idee niet al te serieus genomen moet worden.

⁴⁴⁷ Ibid, p. 148 - 149.

⁴⁴⁸ Ernst von Salomon, broer van Uhses latere collega Bruno, verwoordt de aantrekkingskracht van de Nazi's als volgt: "Es war nicht ganz klar, was diese Leute da eigentlich wollten, aber sie wollten es wenigstens mit Entschiedenheit, das unterschied sie von den anderen, [...] bei denen war es gerade umgekehrt. [...] Man hat [die Parteien] gewählt und hatte darauf vertraut, daß die Sache in Ordnung ging. Es ging nicht in Ordnung ...". Ernst von Salomon, (1993). *Der Fragebogen*. Hamburg: rororo, p. 36.

⁴⁴⁹ Hij verhuist in die maand naar Berlin-Schöneberg, Apostel-Paulus-Straße. Meldekarte, *Stadtarchiv*, Bamberg, C9, Nr. 58

⁴⁵⁰ Over de korte periode die hij in 1927 in Berlijn doorbracht is niets anders bekend dan dat hij met hulp van zijn oude Oberlandmakker Sepp Drexel een kleine *Pressedienst* startte, die heel veel werk (te veel om zich als literator te ontwikkelen) en weinig inkomsten opleverde. Ik laat bespreking van die periode verder buiten beschouwing: zij is niet relevant voor Uhses politieke ontwikkeling. Vgl. *Almanach*, p. 357. Zie ook: Krischker (1987), p. 15.

spaargeld opgesoupeerd,⁴⁵¹ en was daarom dringend op zoek naar een baan, die hem kort daarna werd verschaft, naar zijn eigen zeggen⁴⁵² op aangeven van Gregor Strasser (1892-1934),⁴⁵³ een van de vroege leden van de in 1925 heropgerichte NSDAP,⁴⁵⁴ echter al vanaf 1921 tot 1923 *Gauleiter* van de gouw Niederbayern/ Oberpfalz,⁴⁵⁵ gedoodverfd leider van de partij⁴⁵⁶ en – in een later stadium – *Reichstagsabgeordneter* voor een völkisch-nationaal-socialistische lijstverbinding.⁴⁵⁷ Dat maakte hem, door het met die functie gepaard gaande recht op gratis gebruik van de Duitse spoorwegen, samen met zijn redenaarstalent, voor de jonge NSDAP tot buitengewoon waardevol propagandist. Hij was bovendien journalist, en, in maart 1926, oprichter van het in Elberfeld (in de buurt van Wuppertal) gevestigde *Kampfverlag*, onder andere uitgever van het tijdschrift *Nationalsozialistische Briefe*, spreekbuis van de linkse nationaal-socialisten⁴⁵⁸.

Het is dan ook aannemelijk dat het niet zozeer Uhse's plots opbloeiende liefde voor de arbeidersklasse was die hem besloot toenadering tot de NSDAP te zoeken; veel eerder lijkt die stap geïnspireerd te zijn geweest door de ontmoeting, enige maanden eerder, met Gregor Strasser, die met de opbouw van de partij in Noord-Duitsland belast was.⁴⁵⁹ Uhse

über wenige Ersparnisse und erreicht es nicht, sich eine Existenz zu schaf-

: GW I, p. 597.

Strasser heeft leren kennen is niet precies bekend; hij spreekt in *Irrtümer en* een ontmoeting zonder dat duidelijk is wanneer die heeft plaatsgevonden; hij was terloops medeauteur van het Strasser-Program: "Hatten wir ursprüng- (sic) Punkten gegenübergestellt, so waren wir später gezwungen, das". De vraag is of hij daadwerkelijk bij het opstellen ervan betrokken is geweest. Afb. 6: Gregor Strasser (1892 - 1934) een aanwijzing aangetroffen. Daarnaast werd het schrijfwerk, de theoretische onderbouwing van de ideeën van de Strasser-vleugel, vooral verzorgd door Otto Strasser en – tot voorjaar 1926 - Joseph Goebbels. Claus-Ekkehard Bärsch (2004). *Der junge Goebbels: Erlösung und Vernichtung*. München: Wilhelm Fink, p. 43.

⁴⁵⁴ Hem werd – als formaliteit, maar het zegt veel over zijn betrokkenheid bij de op 27 februari 1925 nieuw opgerichte NSDAP - het lidmaatschapsnummer 9 toegekend. Bron: Udo Kissenkoetter (1978). *Gregor Strasser und die NSDAP*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, p. 27.

⁴⁵⁵ Reinhard Kühnl (1966). *Dokumentation zur Programmatik der Nationalsozialistischen Linken: das Strasser-Programm von 1925/1926*. Heft 3 (1966) der Reihe Vierteljahresheft für Zeitgeschichte,. Berlin/München, Institut für Zeitgeschichte. p. 518.

⁴⁵⁶ Het gerucht gaat dat Gregor Strasser tijdens Hitlers gevangenschap in Landsberg het plan had de leiding van de NSDAP op zich te nemen. Kissenkoetter (1978), *Straßer*, p. 23f.

⁴⁵⁷ Voor de NSFrP (Nationalsozialistische FreiheitsPartei) van Ludendorff, v. Graefe en Strasser. Kissenkoetter (1978), *Straßer*, p. 21ff.

⁴⁵⁸ De uitgeverij vervulde een 'socialistische' rol naast de officiële NSDAP-uitgeverij, het Franz-Eher-Verlag, en richtte zich vooral op de Noord-Duitse gebieden. Publicaties die onder de vlag van het *Kampfverlag* verschenen waren naast *Nationalsozialistische Briefe*, waaraan naast Uhse ook Bruno en Ernst von Salomon bijdragen leverden (cf. *NS-Briefe*, Jg. 6 (1930), Hefte 4 & 6, 8-11-1930), de *Berliner Arbeiterzeitung*, *Die Faust*, *Die Flamme* en diverse regionale uitgaven van *Der nationale Sozialist*.

⁴⁵⁹ Kühnl (1966), *Dokumentation zur Programmatik*, p. 518.

is de apotheker Strasser, die een 'linkse', antikapitalistisch-sociaalrevolutionaire koers tegenover de völkisch-nationalistische van de Münchener partijlijn voorstond,⁴⁶⁰ waarschijnlijk begin 1926 tegen het lijf gelopen. Dat zou, hoewel documenten die dat kunnen staven ontbreken, rond 14 februari 1926 plaatsgevonden kunnen hebben. Op die datum vond in Bamberg namelijk de Bamberger Führertagung⁴⁶¹ plaats, de partijbijeenkomst⁴⁶² waar Adolf Hitler, wars van de linkse ideeën uit de Strasser-kring en ervan overtuigd dat hij bourgeoisie en industrie voor zich moest winnen om in electoraal en financieel opzicht een vuist te kunnen maken,⁴⁶³ zich tot enige en onbetwiste Führer van de NSDAP liet kronen⁴⁶⁴ na het verwerpen van het door de linker partijvleugel, die onder aanvoering van de gebroeders Strasser en – toen nog - Joseph Goebbels⁴⁶⁵ stond, geïnitieerde, veel socialistischer getinte programma⁴⁶⁶.

⁴⁶⁰ "Im subjektiv sicherlich aufrichtigen Gefühl politischer Verantwortung gegenüber der gesamten deutschen Bevölkerung wollte er vor allem die Arbeiterschaft wirtschaftlich und auch sozial in eine organische, ständisch gegliederte Gesellschaft einbeziehen". Kissenkoetter (1978), p. 24.

⁴⁶¹ In de literatuur ook wel "Bamberger Konferenz" of "Gauführertagung" genoemd.

⁴⁶² Aanvankelijk werden de Tagungen georganiseerd "... als bloße Akklamationsveranstaltungen, als Reichsparteitage *en miniature* oder als Zusammenkünfte der "Alten Kämpfer" im Stile der nostalgischen Bier-Abende in Münchner Brauhäusern". Geleidelijk ontwikkelden ze zich echter tot een "Indiz für Hitlers Anhänglichkeit und Kameraderie gegenüber seiner engsten Clique". Martin Moll (2001). *Steuerungsinstrument im "Ämterchaos"? Die Tagungen der Reichs- und Gauleiter der NSDAP*. Heft 2 (2001) der Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte. Berlin/München, Institut für Zeitgeschichte.

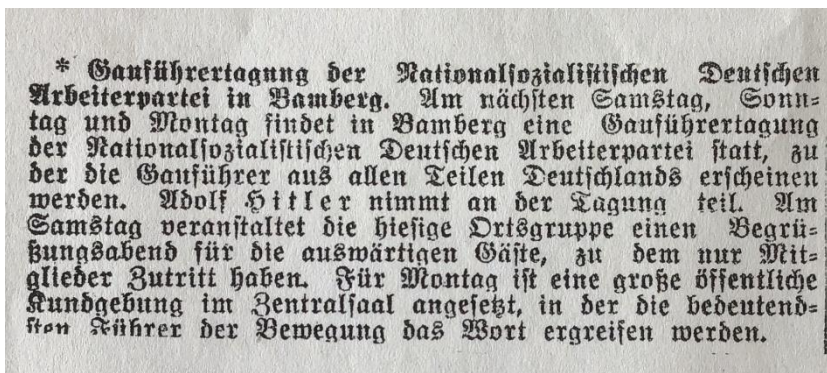
⁴⁶³ Ralph Georg Reuth (1990). *Goebbels*. München: Piper, p. 97.

⁴⁶⁴ Hitler concentreerde in zijn plannen, die vanaf medio 1925 vorm kregen, alle belangrijke partijorganen in München: de *Parteizentrale* en *Parteileitung*, het officieel orgaan (de *Völkische Beobachter*) en het *Parteiverlag*. Dat maakt op voorhand zijn plannen met de Arbeitsgemeinschaft Nordwest al duidelijk. Frösch (2002), p. 103.

⁴⁶⁵ Goebbels was ervan overtuigd dat hij Hitler voor zijn ideeën kon winnen; hij schrijft op 11 februari 1926, drie dagen voor de Tagung in Bamberg, in zijn dagboek: "Wir werden in Bamberg die spröde Schöne sein und Hitler auf unser Terrain locken. In allen Städten bemerke ich mit heller Freude, daß unser, d.h. der sozialistische Geist marschiert". Cit. Reuth (1990), p. 97.

⁴⁶⁶ De socialistische component wordt niet allerwegen erkend: "... [e]s handelte sich bei den Ideen [dieses] Kreises [...] mehr um einen kleinbürgerlichen Antikapitalismus und nicht um einen von Arbeiterinteressen bestimmten Sozialismus". Kühnl, (1966), geciteerd door Kissenkoetter (1978), p. 42; tevens: „Die Forschung ist sich einig darüber, daß es sich [...] nicht um einen Machtkampf zweier Führungscliquen handelte, sondern um ein Ringen zwei verschiedener politischer Konzeptionen". Kühnl (1966), p. 317ff.

Om zijn overwinning op voorhand zeker te stellen had Hitler de vergadering, waar formeel de voorwaarden waaronder de onteigening van de Duitse vorstenhuizen zou plaatsvinden⁴⁶⁷ besproken zouden worden, maar waar hij in een urenlange toespraak alle "... richtunggebende Ausführungen über die Stellung die der Nationalsozialismus zu den wichtigsten Gegenwartsfragen ..." ⁴⁶⁸ de revue liet passeren, op het laatste moment pas uitgeroepen. Dat had hij bewust gedaan: Bamberg was voor Gauleiter van vele Noord- en West-Duitse *Gaue* binnen de korte tijd die hij hen gunde om de afstand te overbruggen, moeilijk te bereiken, en een groot aantal van hen kwam dan ook niet opdagen. Na de besloten, geheime zitting, waar ongeveer zestig vooraanstaande *Parteigenossen* aanwezig waren, en gedurende welke hij zijn tegenstanders volledig overbluften, ⁴⁶⁹ volgde een openbare, waaraan ongeveer 700 belangstellenden deelnamen, ⁴⁷⁰ die van de uitkomsten van de besloten bijeenkomst op de hoogte werden gesteld. ⁴⁷¹ Hoewel zoals gezegd dat op dit moment niet aan de hand van

Afb. 7: Aankondiging van de Gauführertagung, *Bamberger Tagblatt*, 12-2-1926.

documenten is aan te tonen⁴⁷² is het aannemelijk dat Uhse lucht heeft gekregen van het evenement, en dat hij het als reporter van de grootste krant van Bamberg of als politiek geïnteresseerde burger in die dagen bezocht heeft. ⁴⁷³

Hij kan er in persoon hebben kennisgemaakt met Gregor Strasser, en er kennis hebben genomen van de verschillende standpunten die tijdens de bijeenkomst ter sprake waren gekomen. Het ligt voor de hand te veronderstellen, dat Strassers ideeën, die "wenn er vom

⁴⁶⁷ Het ging om het vaststellen van een "entschädigungslose Enteignung der Königs- und Fürstenhäuser", en het "[zuführen] [van hun (land)goederen aan] dem Besitz der Republik". Reuth (1990), p. 96.

⁴⁶⁸ Ibid, p. 98ff.; cit. *Völkische Beobachter*, 25-2-1926.

⁴⁶⁹ Men was buitengewoon geïmponeerd door zijn woorden, die duidelijk maakten dat de socialistische agenda, waartoe de *Linke* – in casu Gregor Strasser en Joseph Goebbels – hem dachten over te halen, geen enkele kans maakte. Strassers toespraak was "stockend, zitternd, ungeschickt", Goebbels was zo van zijn stuk gebracht dat hij de rest van de zitting geen woord meer kon uitbrengen. Ibid, p. 98f.

⁴⁷⁰ Ibid.

⁴⁷¹ Jan Schleusener (2009). *Eigentumspolitik im NS-Staat: der staatliche Umgang mit Handlungs- und Verfügungsrechten über privates Eigentum 1933-1939*. Frankfurt/Main: Peter Lang, p. 50ff.

⁴⁷² De uitgaven van het *Bamberger Tagblatt* van 12 tot en met 16-2-1926 bevatten diverse artikelen rond de *Gauführertagung*. Bamberg, *Stadtarchiv*, ZA2 1926. Omtrent het besloten, het 'geheime' deel is informatie te vinden in Goebbels' dagboekantekeningen van 15-2-1926. Zie ook Reuth (1990), p. 98.

⁴⁷³ Dohnke stelt: "... Ich denke, dass Uhse sicherlich auf der Führertagung anwesend war, denn damals war das ja noch so etwas wie die Avantgarde der NSDAP, und man konnte dort vielleicht ja auch Einfluss auf die weitere politisch-ideologische Ausrichtung nehmen". Kay Dohnke in een e-mail aan gb, 7-1-2016.

National-Sozialismus sprach, das zweite Wort [betonte]”,⁴⁷⁴ de voor Uhse wenselijke hoeveelheid antikapitalistisch ressentiment bevatten.⁴⁷⁵

Gregor Strasser, die door Uhse gekenschetst wordt als “ungeschlachter, derber Geselle”,⁴⁷⁶ wist diens journalistieke vaardigheden, die na een zevental jaren werken voor een burgerlijke krant tot rijpheid waren gekomen, ogenschijnlijk naar waarde te schatten. Het is waarschijnlijk op zijn voorspraak geweest dat Uhse, die ook, vanaf medio 1928, artikelen schreef voor de bladen van Strassers eigen Kampfverlag,⁴⁷⁷ in mei 1927, nog voor de eerste verschijning van ervan,⁴⁷⁸ tot redacteur van de zich als nationaal-socialistisch afficherende *Donaubote* in Ingolstadt werd aangesteld.⁴⁷⁹ Uhse keerde vanuit Berlijn dan ook niet meer terug naar Bamberg, maar verhuisde in het vroege voorjaar van 1927 direct naar Ingolstadt, en trad per ultimo mei van dat jaar in dienst van het blad.⁴⁸⁰ Enige maanden later, op 1 december 1927, verscheen het eerste nummer van de krant onder zijn Chefredakteurschap,⁴⁸¹ als opvolger van de als de ideologisch wat al te zachtzinnig beoordeelde Major a.D. Hermann Schmidt.⁴⁸²

Het heeft er dus alle schijn van – zo moge uit het bovenstaande blijken – dat het niet Uhse's liefde voor de Arbeiterschaft en derhalve niet zozeer zijn politieke stellingname geweest is die hem naar de NSDAP heeft gelokt – zijn sarcasme jegens en afkeer van Hitlers geflirt met het burgerdom en het feit dat Strassers rol als partij-ideoloog na februari 1926 was uitgespeeld mogen die stelling onderbouwen – maar dat het veel eerder de zich plotseling manifesterende noodzaak zich een boterham te verschaffen was, die uiteindelijk bepalend is geweest voor het begin van zijn carrière bij de NSDAP. De kans die Gregor Strasser hem bood kwam dus op een goed moment.

⁴⁷⁴ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 147.

⁴⁷⁵ De deelnemers rond de Strassergroep waren niet de enige partijleden die het socialisme als ideologische kern van hun overtuiging beschouwden. Ook onder de activisten van de *Nationalsozialistische Betriebszellen Organisation* (NSBO) en bepaalde afdelingen van de SA leunde hanteerden een soms radicaal antikapitalisme. Vgl. Michael Sturm (2007). „Die antikapitalistische Sehnsucht. Nationalsozialistischer Antikapitalismus – eine historische Betrachtung“. In: *analyse & kritik – Zeitung für linke Debatte und Praxis*, Nr. 517, 18-5-2007. Bron: http://www.akweb.de/ak_s/ak517/28.htm, stand 26-10-2019.

⁴⁷⁶ *Söldner und Soldat*, GW I, p. 149.

⁴⁷⁷ Uhse heeft onder meer bijdragen geschreven voor de tijdschriften *Das dritte Reich* (vanaf 1927), *Nationalsozialistische Briefe* en *Widerstand. Zeitschrift für nationalrevolutionäre Politik*, de laatste twee vanaf de zomer van 1928.

⁴⁷⁸ Het eerste *Werbenummer* verscheen op 28 mei 1927, de krant verscheen als dagblad vanaf 1-6-1927.

⁴⁷⁹ Dohnke (1994), “Völkischer Nationalismus”, *LiLi* 24, 1994, p. 63.

⁴⁸⁰ *Almanach*, p. 357; ook: Krischker (1987), p. 9. De officiële startdatum van is vermoedelijk 1 juni 1927 geweest.

⁴⁸¹ Aldus het colofon; zie *Donaubote* Nr. 152, 1-12-1927.

⁴⁸² Christoph Neuberger, Jan Tonnemacher (1995). „Nationalsozialistische Presse und ‘Gleichschaltung’ der Tageszeitungen in Ingolstadt“. In: *Ingolstadt im Nationalsozialismus. Eine Studie. Dokumentation zur Zeitgeschichte*, (Ausstellungskatalog) Ingolstadt: Stadtarchiv/Wissenschaftliche Stadtbibliothek/Stadtmuseum Ingolstadt (Hrsg.), p. 8.

Zijn vertrek bij de partij, na een lidmaatschap van nog geen vier jaar, was overigens wel een duidelijke keuze. Uhse was dan misschien niet een rassocialist of beroepsrevolutionair, maar zijn afkeer van het kapitalisme en het in Duitsland alom aanwezige, onwrikbare burgerdom was oprecht.⁴⁸³ Hitlers knieval voor de grote industriëlen en de kleinburgerlijke middenstand en de obscuur-racistische theorieën die opgeld deden in de Beierse vleugel van de partij⁴⁸⁴ misten het militante, sociaal rechtvaardiger nationaal-socialisme dat hij voor ogen had.

f. De gebroeders Strasser en het linkse programma van de NSDAP

Uhse claimt in zijn autobiografische publicaties dus, verwijzend naar het feit dat Hitler in 1926 de bakens binnen de NSDAP te zijner eigenen gunste had verzet, dat hij zich vooral aangetrokken voelde tot de ‘verliezende’ partij, de Strasser-richting, waar een nationaal-socialisme werd gepredikt dat veel opener van karakter was dan de variant die “... in der Krähwinkelei bayerischer Kleinstädte”⁴⁸⁵ werd beleden, meer proletarisch van snit, stammend uit de industriesteden van het noorden en westen van Duitsland, waar men “[m]it dem Antisemitismus des von Viehjuden”⁴⁸⁶ Getäuschten [nicht auskam]”.⁴⁸⁷ Hij geeft daarmee aan te kiezen voor het programma dat in concept door de gebroeders Strasser, of eigenlijk door Otto uit naam van zijn broer Gregor, was opgesteld, dat door Joseph Goebbels was uitgewerkt,⁴⁸⁸ en dat, onafhankelijk van de partijleiding in München, in januari 1926 tijdens een bijeenkomst van vertegenwoordigers van de linker NSDAP-vleugel in Hannover⁴⁸⁹ was vastgesteld. Uhse nam met zijn keuze voor de Strassers afstand van Hitlers burgerlijke koers, en distantieerde zich zo van “[den] Kehrichtshaufen aus Bierkellerromantik, Kleinbürgersehnsucht und einer Winzigkeit echten, aber irrenden Gefühls [...], den die fünfundzwanzig Punkte des offiziellen Parteiprogramms darstellten”.⁴⁹⁰

Het ‘linkse’ programma bevatte, hoewel er nogal wat overeenkomsten waren met dat van Hitler, een aantal punten die een duidelijk socialistische agenda verrieden, zoals de onteige-

⁴⁸³ Vgl. in dat verband o.a. *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 31: “Wir tranken aus den steinernen Krügen große Schlucke auf den Tod der Bürger ...”. De stelling moge ook bewezen geacht worden door het feit dat Uhse niet heeft gekozen voor de *völkisch*-burgerlijke, naar het kapitalisme neigende Hitlervariant van het nationaal-socialisme, maar voor de socialistische Strasservleugel, naar de *NS-Linke*.

⁴⁸⁴ Dat het door Uhse als zo fris en oprecht omschreven Noord-Duitse nationaal-socialisme ook een aantal traditioneel-burgerlijke representanten herbergde beschrijft hij in zijn relaas over zijn eerste ontmoeting met zijn Itzehoeër mecenaat, bestaande uit *Gauleiter* Lohse en *Ortsgruppenleiter* Paul Schneider, in *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 153 ff., waarbij hij zijn teleurstelling niet onder stoelen of banken steekt; hij geloofde niet dat zijn gesprekspartners “selbstlose Vorkämpfer eines deutschen Sozialismus” waren.

⁴⁸⁵ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 147.

⁴⁸⁶ Op het platteland van Beieren waren de meeste Joden veehandelaren. Zie de bespreking van het boek *Ökonomisches Vertrauen und antisemitische Gewalt: Jüdische Viehhändler in Mittelfranken 1919-1939* van de historica Stefanie Fischer in de *Donaukurier* van 15-10-2015. Bron: <http://www.donaukurier.de/lokales/hilpoltstein/Georgensgmünd-Die-mittelfränkischen-Viehjuden;art596,3137008>, stand 26-10-2019.

⁴⁸⁷ *Söldner und Soldat*, in: GW I, p. 147.

⁴⁸⁸ Ralph Georg Reuth (1993). *Goebbels*. London: Constable, p. 68.

⁴⁸⁹ Op 25-1-1926; zie voor een gereconstrueerde versie van het programma: Kühnl (1966), p. 307.

⁴⁹⁰ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 150.

ning van grootgrondbezit en nationalisatie van bedrijven: “... die Überführung aller Wirtschaftsmittel des Landes in den Gemeinbesitz der Nation”.⁴⁹¹ Voor wat de bevolkingspolitiek betreft was het echter oude wijn in nieuwe zakken: het bevatte in grote lijnen dezelfde völkisch-racistische punten als Hitlers versie. Het kenmerkte zich volgens Uhse dan ook door “ein [...] bramasierende[r] Nationalismus Kleistscher Prägung und ein [...] wohldosierter Rest Antisemitismus”.⁴⁹² Tijdens een tweetal vergaderingen van de West- en Noord-Duitse Gauleiter, die vanaf de eerste zitting met toestemming van Hitler de *Arbeitsgemeinschaft Nordwest*⁴⁹³ vormden, in Hannover op 22 november 1925 en 24 januari 1926, waar “der kleine Doktor Goebbels⁴⁹⁴ [...] mit schneidender Stimme gekräht [hat]: “Hitler hat den Sozialismus verraten!””,⁴⁹⁵ werd het ontwerpprogramma van de Strassers besproken en aangenomen.

Ondanks de geringe verschillen tussen beide programma's dient te worden benadrukt dat het verzet van de NS-Linke tegen Hitlers *Führungsanspruch*, die zijn volledige suprematie binnen de partij impliceerde, in dit stadium niet alleen een strijd tussen twee individuen betrof, een persoonlijke strijd om de macht in de NSDAP tussen Hitler en Gregor Strasser. Er bestond wel degelijk een principiële en waarschijnlijk onoverbrugbaar verschil tussen de twee programma's, dat – zoals gezegd – op de bezitsverhoudingen betrekking had, waarbij op Hitlers vleugel sprake was van een behoudende, *innenpolitisch*-burgerlijke, *mittelständische* politiek, en aan Strassers kant van een op de Arbeiterschaft gefocuste, duidelijk *außenpolitisch*-proletarische richting, een onderscheid dat tot uitdrukking kwam in de verschillende wijzen waarop de plaats die Duitsland in het nieuwe Europa moest gaan innemen omschreven werd, een keuze tussen een oriëntatie op het liberaal-democratische westen of op de communistische Sovjet-Unie: waar Hitler met zijn *Ostexpansion* de Sovjet-Unie vooral als te veroveren wingewest zag, zochten de *NS-Linke* het land vooral als geloofs- en bondgenoot.⁴⁹⁶

⁴⁹¹ Uit “Vorschlag zur Revision des Programms der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiter-Partei”, de bijlage bij een brief over Uhse's afwijken van de partijlijn, van de hand van *Gauleiter* Hinrich Lohse aan de Reichsleitung der NSDAP te München, gedateerd 11-3-1930. *Landesarchiv* Schleswig-Holstein, Abt. 399.251. Punt 5 van dit document bevestigt de linkse, welhaast communistisch geïnspireerde koers van de Strassers: “... Verwirklichung der Selbstverwaltung des arbeitenden Volkes auf der Grundlage der Betriebe unter Ausschaltung und Zertrümmerung des Organisationsapparates aller Parteien; organisatorische Form der Selbstverwaltung ist der Volks-Rätestaat; der Räte-Aufbau gliedert sich von unten nach oben durch indirekte Wahl aus der Räteformationen”.

⁴⁹² *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 150.

⁴⁹³ De *Arbeitsgemeinschaft Nordwest* bestond uit NSDAP-functionarissen afkomstig uit Noord- en West-Duitse *Gaue*.

⁴⁹⁴ Goebbels bevond zich in die dagen nog in het Strasser-kamp, en werkte op het partijkantoor in Elberfeld, waar later het *Kampfverlag* gevestigd zou worden; na de Bamberger Führertagung begon hij het licht te zien en bekeerde hij zich geleidelijkerwijs tot Hitler.

⁴⁹⁵ *Söldner und Soldat*, in GW I, p. 151.

⁴⁹⁶ Kühnl (1966), p. 318.

Hitler wist dus uiteindelijk tijdens de Bamberger Führertagung, met een urenlange toespraak, waarin hij alles terzijde schoof wat Strasser en zijn medestanders ter tafel hadden gebracht, de schaal naar zijn kant te laten uitslaan; hij ontmoette geen weerstand van betekenis en de door de Arbeitsgemeinschaft Nordwest beoogde⁴⁹⁷ herziening van zijn vijftiengtpuntenprogramma bleef uit. Gregor Strasser was aangeslagen, en bood slechts stamelend weerstand tegen Hitlers woordenstroom. Goebbels, ooit aangekondigd als de “Vorkämpfer der nationalsozialistischen Idee im Rheinland”,⁴⁹⁸ was zo van zijn stuk gebracht door Hitlers verbale offensief, dat hij, tegen zijn aanvankelijke voornemen in om “... ein künftiges Parteiprogramm ...” naar voren te brengen, dat Hitler moest “... binden und seine Allmacht als “Führer” der Bewegung einschränken würde”,⁴⁹⁹ er het zwijgen toe deed en bleef zitten. Uit zijn dagboek aantekening van die dag moge blijken dat er van de ideeën van de Arbeitsgemeinschaft die in Hannover waren voorgekookt niets overgebleven was:⁵⁰⁰

“Welch ein Hitler? Ein Reaktionär? Fabelhaft ungeschickt und unsicher.
Russische Frage: völlig daneben. Italien und England Bundesgenossen.
Grauenhaft! Unsere Aufgabe ist die Zertrümmerung des Bolschewismus.
Bolschewismus ist jüdische Mache! Wir müssen Rußland beerben. 180 Millionen!!! Fürstenabfindung! Recht muß Recht bleiben. Auch den Fürsten.
Frage des Privateigentums nicht erschüttern! Grauenvoll!”⁵⁰¹

Strasser, die er in Bamberg niet in geslaagd was zijn sociaalrevolutionaire agenda te verzilveren, was dus gedwongen zich aan de völkisch-nationalistische overmacht te onderschikken. Hij genoot als een van de stichters van de partij echter aanzien en was bovendien een vaardig organisator, en was daardoor als bindende factor voor de NSDAP van grote waarde gebleken. Hij werd kort na zijn échec in Bamberg, eind juni 1926, door Hitler aangesteld tot *Reichspropagandaleiter* - in welke rol hij onder andere gemachtigd was Uhse te benaderen voor de functie van redacteur bij de *Donaubote* - en later, in 1928, tot *Reichsorganisationsleiter*. Van 1926 tot zijn afscheid in 1930 gaf hij bovendien middels het in maart 1926 opgerichte Kampfverlag een aantal nationaal-socialistische bladen uit, waaronder *Der nationale Sozialist* en *Nationalsozialistische Briefe*. Hij behield binnen de gelederen van de NSDAP een zekere macht, maar trok zich in 1932 terug uit de politiek. Hij werd desondanks op 30 juni 1934, gedurende de “Nacht der langen Messer”, door de Gestapo opgepakt en op last van Hitler in zijn cel omgebracht.⁵⁰²

⁴⁹⁷ Reuth (1990), p. 97ff.

⁴⁹⁸ Ibid, p. 99.

⁴⁹⁹ Reuth (1990), p. 98.

⁵⁰⁰ Zie in dit verband ook Stefan Breuer (2010), p. 271f.

⁵⁰¹ Reuth (1990), p. 98, cit. van Goebbels dagboek aantekening van 15-2-1926.

⁵⁰² Aldus Kissenkötter (1978), p. 194.

Zijn broer Otto was, daartoe aangezet door het verloop van de richtingenstrijd die daarin speelde, net als Uhse al in juli 1930 uit de partij gestapt. Hij trachtte middels de bladen van het Kampfverlag nog aanhang te werven onder KPD-leden, maar zijn pogingen bleken vergeefs. Hij emigreerde in 1933.⁵⁰³

Joseph Goebbels verliet het linkse kamp enige maanden na de Bamberger Führertagung en koos voor Hitler: “[d]a ihm sein Glaube zum Schlüssel zum Überleben in der [...] verderbten Welt, und Hitler zur Inkarnation dieses Glaubens geworden war, konnte er zwar von seinen politischen Überzeugungen abrücken, nicht aber von seinem Führer”.⁵⁰⁴ Goebbels, die blijkens zijn dagboeken een pathetisch-messianische bewondering voor Hitler koesterde, schopte het, tot afgrijzen van vertegenwoordigers van Hitlers ‘oude’ hofhouding,⁵⁰⁵ in korte tijd van “Geschäftsführer der Arbeitsgemeinschaft Nordwest” tot persoonlijk dienaar van het “Instrument jenes göttlichen Willens, der die Geschichte gestaltet”: Adolf Hitler.⁵⁰⁶

De machtsstrijd binnen de NSDAP leek dus al in een vroeg stadium beslist ten voordele van de ‘burgerlijke’ tak van Adolf Hitler. Dat wil overigens niet zeggen dat Gregor Strassers rol uitgespeeld was. Hij kreeg een belangrijke rol in het opzetten van een *reichsweit* propaganda-apparaat, en hoewel de socialistische vleugel van de NSDAP feitelijk was opgeheven, kreeg hij formele zeggenschap over de opbouw en inrichting van een persapparaat, en verloor hij Uhse, in diens hoedanigheid van ‘linkse’ nationaal-socialist, van zijn ambitie zich als “Lyriker durchzusetzen” en zocht hem aan voor een bijdrage aan het opzetten van een aantal nationaal-socialistische dagbladen, de eerste in Ingolstadt, in het voorjaar van 1927.

Uhse's falen als chefredacteur bij de *Donaubote*, iets meer dan een jaar later, stond toen in feite al vast: de NSDAP-Ortsgruppenleiter en eigenaar van de krant, Dr. Ludwig Liebl (1874-1940), een tamelijk rechtlijnig nationaal-socialist van de *Hitlerschule*, had niet zoveel boodschap aan de sociale betrokkenheid die Uhse in zijn artikelen in de krant aan de dag legde. Hoewel die tijdens zijn hoofdredacteurschap in de zomer van 1927 lid werd van de NSDAP, werd hij in juni 1928 alweer vervangen.⁵⁰⁷ Uhse's opvolger, de over een rijk strafrechtelijk verleden beschikkende Paul Emil Rings, voldeed beter aan de profielschets van Chefredacteur die de partij had opgesteld.

⁵⁰³ Vgl. hieromtrent: Otto Strasser (1958). *Exil*. München: privé-uitgave.

⁵⁰⁴ Reuth, p. 99.

⁵⁰⁵ Waaronder Gottfried Feder, NSDAP-econoom en opsteller van het 25-puntenprogramma.

⁵⁰⁶ Reuth, p. 103.

⁵⁰⁷ *Halbmonatsbericht* [der Ortsgruppe Ingolstadt der NSDAP], 16. Juli 1928. Cit. door Neuberger/Tonnemacher (1995), p. 8.

Intermezzo. Uhse's rol als *Anchor*: het belang van de dagbladpers gedurende de Weimarjaren

Voor we ons verder verdiepen in de rol die Bodo Uhse als hoofdredacteur van een tweetal NSDAP-kranten speelde is het van belang dat we enigszins op de hoogte zijn van de werking van de pers gedurende de jaren van de Republiek. Om de invloed en het maatschappelijk aanzien dat Uhse in die functie genoot, en om de invloed, die hij zo als propagandist voor de NSDAP en verspreider van haar gedachtegoed op de meningsvorming heeft gehad, te kunnen begrijpen, is het van belang dat we enig inzicht hebben in de rol van de pers, in dit geval met name de dagbladpers in het Duitsland van de jaren van 1919 tot 1933.

Daarnaast moet eveneens de wat twijfelachtige rol van de Duitsnationale ondernemer Alfred Hugenberg in de nieuwsverspreiding begrepen worden, die, naast een grote hoeveelheid bedrijven in industrie en landbouw, beschikte over de in 1916 uit een aantal door hem opgekochte *Nachrichtenbüros* samengestelde *Telegraphen Union GmbH* (TU), een persagentschap dat ongeveer 1.600 Duitse en een onbekend aantal buitenlandse kranten van nieuws voorzag.⁵⁰⁸ Daarnaast nam hij financieel deel in een groot aantal conservatieve dagbladen en in de "Universal Film AG" (Ufa), de filmmaatschappij die de bioscopen in Duitsland van de *Wochenschau* voorzag. Dankzij dat conglomeraat van bedrijven had Hugenberg een grote invloed op de toonzetting van het nieuws in Duitsland.

Naast die zakelijke activiteiten was hij medeoprichter, in 1919, van de DNVP, die hij door een machtsgreep in 1928 richting de toen nog in opkomst zijnde de NSDAP wist te manoeuvreren. Dankzij de rol die hij speelde in de conservatieve politiek – naast zijn activiteiten in de DNVP was hij initiator van het "Harzburger Front"⁵⁰⁹ in 1931 – werd hij door Hindenburg op 30 januari 1933 benoemd tot minister in het eerste kabinet Hitler, een post die hij tot juni van dat jaar bekleedde;⁵¹⁰ daarna had hij tot 1945 als niet aan de partij gebonden parlements lid zitting in de Reichstag. Hugenburgs invloed op de meningsvorming gedurende de

⁵⁰⁸ Ludwig Bernhard (1928). *Der „Hugenberg-Konzern“: Psychologie und Technik einer Großorganisation der Presse*. Berlin, Julius Springer Verlag, p. 88f.

⁵⁰⁹ Het Harzburger Front was een in oktober 1931 op initiatief van Hugenberg in Bad Harzburg georganiseerde bijeenkomst van de 'Nationale Opposition', een verzameling van rechts-nationalistische groepen en partijen, waarbij deze hun oppositie tegen de Weimarer Republiek demonstreerden, en in het bijzonder uit waren op de val van het kabinet Brüning. Volker Ullrich (2011). „Das Signal zum Angriff“. *Die Zeit*, 6-10-2011; <http://www.zeit.de/2011/41/Harzburger-Front>. Deelnemende partijen waren onder andere NSDAP, DNVP, Stahlhelm, Alldeutscher Verband en de Reichslandbund, alsmede een groot aantal op persoonlijke titel deelnemende vooraanstaande personen, zoals Hjalmar Schacht, Ernst Röhm, Heinrich Himmler, en een aantal vertegenwoordigers van de hogere adel, waaronder de tweede zoon van de verdreven keizer.

⁵¹⁰ Hugenberg was Minister „für Wirtschaft, Landwirtschaft und Ernährung“ vanaf 30 januari 1933. Hij regelde ook de *Gleichschaltung* van de pers na de *Machtübernahme*.

Weimarer Republik was dankzij zijn uitgestrekte netwerk van zakelijke activiteiten in de Duitse mediawereld van onschatbaar belang voor de rechtse politiek.⁵¹¹

De dagbladpers – om daarnaar terug te keren - vervulde in de Weimarjaren, ondanks de geleidelijke opkomst van de radio, die pas gedurende het Derde Rijk door het geloof dat Hitler in haar propagandistische waarde kreeg haar doorbraak als nieuwsbrenger zou beleven,⁵¹² in het maatschappelijke en politieke bedrijf nog steeds een zeer belangrijke rol.⁵¹³ Dat gold met name de plaatselijke pers, die de bevolking, soms meerdere malen per dag, van de belangrijkste nationale en regionale nieuwsfeiten op de hoogte stelde. Die dagbladen, zo kan gesteld worden, vormden voor de meeste mensen de enige bron van nieuws waarover ze beschikten.

Die monopoliepositie op het gebied van de nieuwsvoorziening waarover een krant beschikte maakte dat het bezit van zo'n eigen dagblad, dat nieuws en opinies in de juiste kleur en intensiteit onder de lezers verspreidde, ook voor politieke partijen van belang was. Het bood ze een spreekgestoelte waar vanaf ze hun boodschap aan den volke konden overbrengen, en maakte dat ze – dat verklaart het plotseling verschijnen van een aantal dagbladen van nationaal-socialistische signatuur vanaf het midden van de twintiger jaren⁵¹⁴ – beschikten over een netwerk van regelmatig verschijnende, partijgebonden – die formele binding met een politieke partij werd *parteiamtlich* genoemd – tijdschriften en kranten.

Naast de zeepkistrol die de dagbladpers voor de politieke partijen vervulde, een rol die in die tijd nog door geen ander medium verzorgd kon worden – Ingolstadt bijvoorbeeld, een provinciestadje van 28.000 inwoners, kende in 1926, op het moment van de oprichting en de start van de als nationaal-socialistisch geldende *Donaubote*, nog een drietal kranten, die elk een eigen politieke stroming of partij vertegenwoordigden⁵¹⁵ - vervulde zij voor een aantal

⁵¹¹ Na de oorlog werd zijn rol als wegbereider voor de nationaal-socialistische beweging ook door de geallieerden erkend, al werd hem uiteindelijk slechts de rol van *Mitläufer* toegedicht. Nog in 2005 kregen zijn nabestaanden nul op het rekest van het *Bundesverwaltungsgericht* toen ze een schadeloosstelling eisten met betrekking tot een in 1945 door de Sovjetunie onteigend *Rittergut* in Saksen. Zie Karin Schlottmann (2005). Hugenberg-Erben fördern Entschädigung. In: *Sächsische Zeitung*, 15-3-2005. Im Web: www.sz-online.de/nachrichten/hugenberg-erben-fordern-entschaedigung-1075079.html

⁵¹² Zie Neuberger/Tonnemacher (1995), *Nationalsozialistische Presse und "Gleichschaltung" der Tageszeitungen in Ingolstadt*, p.4: „Weil Hitler dem „gesprochenen“ Wort eine höhere Bedeutung beimaß als dem „geschriebenen“ Wort, schenkte er der Presse in der „Kampfzeit“ relativ wenig Aufmerksamkeit“.

⁵¹³ Voor een toelichting op de (evolutie van de) rol van de pers o.a. Kurt Koszyk (1972). *Deutsche Presse 1914-1945. Geschichte der deutschen Presse Teil III*. Berlin: Colloquium; evenzo: Helmut Bauer (1975). *Die Presse und die öffentliche Meinung*. Bd. 106 in der Reihe Geschichte und Staat. München: Olzog, S 13ff.

⁵¹⁴ Sommige partijkranten van de NSDAP werden opgericht, zoals de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, andere, zoals de *Völkische Beobachter*, werden door het Franz-Eher-Verlag aangekocht en in redactioneel opzicht aangepast aan het NS-gedachtegoed.

⁵¹⁵ Het *Ingolstädter Tagblatt* was aanvankelijk *deutschnational* (DNVP) van signatuur en neigde zelfs richting NSDAP, maar volgde vanaf 1926 een neutralere koers, de *Ingolstädter Anzeiger* vertegenwoordigde de Bayeri-

entiteiten en groepen, voor wie het uitdragen van een boodschap of nieuwsfeit of het doen van een mededeling belangrijk was, nog een aantal andere functies.⁵¹⁶

Zo vormde de dagbladpers in de eerste plaats voor diverse overheden en overheidsorganen een belangrijk middel om officiële besluiten bekend te maken; ze plaatsten die in een krant van haar keuze (en betaalde daarvoor), die daardoor de formele rol van *Amtsblatt* vervulde,⁵¹⁷ als krant, die, naast het trouwhartig plaatsen van de door het betreffende overheidsorgaan aangeleverde berichten, tevens verondersteld werd de daardoor uit te dragen visie met enige vriendelijkheid te bejegenen, om zich dus te onthouden van al te kritische tegen zijn beleid gerichte bijdragen. Die officiële nieuwsberichten trokken vanzelfsprekend ook lezers. Het mes sneed zo aan twee kanten: de betaalde berichtgeving leverde een extra en betalende lezersschare op.

Daarnaast diende door de kranten rekening te worden gehouden met de standpunten van de aandeelhouders, die een krant veelal niet uit winstbejag steunden maar vaak als sponsor, uit 'idealisme'; die aandeelhouders speelden gedurende Uhse's loopbaan een rol rond de beide nieuw op te richten kranten, de *Donaubote* en de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*, waarvan de oprichting, wegens duurzame krapte bij de partijkas in München, mede met behulp van externe financiers door de uitgifte van "Beteiligungs-"⁵¹⁸ of "Anteilscheine",⁵¹⁹ schuldbekentenissen, gefinancierd diende te worden.⁵²⁰ Het *Bamberger Tagblatt* was dankzij haar gefortuneerde eigenaar en haar grote oplage niet afhankelijk van dergelijke constructies.

Een derde groep waarvan de krant in haar financiële reilen en zeilen afhankelijk was en waarmee zij in haar berichtgeving rekening diende te houden was die van de adverterende middenstanders en handwerkslieden; zij vormden een belangrijke bron van dagelijkse inkomsten.⁵²¹ De laatste groep waarmee tenslotte rekening gehouden moest worden waren de lezers, aan wie geboden moest worden wat ze wilden lezen – dat gold in Uhse's geval met

sche Volkspartei (BVP) en de *Ingolstädter Anzeiger* was sociaaldemocratisch geaard (SPD). Neuberger/Tonnemacher (1995), p. 1ff.

⁵¹⁶ Ibid.

⁵¹⁷ Het *Bamberger Tagblatt* bijvoorbeeld vervulde, volgens het colofon in de kop van de uitgave van 6 oktober 1923 (89. Jg., No. 230) de rol van *Amtsblatt* voor achtereenvolgens de *Stadtrat* Bamberg, het *Obergericht* Bamberg, het *Landgericht* Bamberg, het *Amtgericht* Bamberg, Burgebrach und Scheßlitz en het daartoe behorende *Registeramt*, en voor de een zestal *Bezirke* en een twaalfstal *Amtsgerichte* in de directe omgeving van Bamberg.

⁵¹⁸ Neuberger/Tonnemacher (1995), p. 6.

⁵¹⁹ Kay Dohnke, mededeling tijdens een gesprek met gb te Itzehoe op 23 juni 2015.

⁵²⁰ Ibid.

⁵²¹ Een levendig beeld van hoe de micro-economie bij een krantenredactie functioneerde wordt geschetst in Hans Fallada's *Bauern, Bonzen und Bomben* uit 1931, een van de drie boeken die zich afspelen in het Itzehoe van 1929. Hans Fallada (2009). *Bauern, Bonzen und Bomben*. 23. Auflage. Reinbek bei Hamburg: Rohwolt. De andere twee zijn Uhse's *Söldner und Soldat* (1935) en *Die Stadt* (1932) van Ernst von Salomon.

name voor wat betreft de politieke stellingname - en die zeer zeker niet voor het hoofd gestoten moesten worden.

Die beperkingen betekenden voor Uhse dat hij zich, louter op economische gronden – zelfs bij een partijkrant als de *Schleswig-Holsteinische Tageszeitung*,⁵²² die de boeken is ingegaan als de “reichsweit erste Gau-Tageszeitung der NSDAP”⁵²³ en die daarmee dus een duidelijk omschreven doelgroep had - diende te onthouden van een al te radicale stellingname. Dat radicaal is hier letterlijk op te vatten: een agitatorisch nationaal-socialistische (of ongeacht welke) houding werd door een overwegend burgerlijk publiek, dat in de Duitse samenleving van die jaren nog steeds de dienst uitmaakte, niet gewaardeerd. Hij diende zich dus bij het ventileren van een al te opruiende mening binnen een bepaalde, door zijn lezers- en adverteerderspubliek nog als acceptabel te beschouwen bandbreedte te bewegen, en hen in elk geval niet tegen zich in het harnas te jagen.

Voor de tijdschriften waaraan hij in een latere fase van zijn loopbaan bijdragen leverde gold die beperking niet. Hij kon zich in die bladen vrijer uiten, en hoefde in mindere mate rekening te houden met de mening van een burgerlijk lezerspubliek. De bladen waaraan hij zijn medewerking verleende richtten zich op specifieke doelgroepen - groepen en partijen aan de randen van het politieke spectrum - en werden over het algemeen gekocht door de toch al geradicaliseerde vertegenwoordigers daarvan, bij wie een radicaal-agitatorische toon eerder in vruchtbare aarde viel bij het burgerlijke lezerspubliek van een krant. Bovendien was er bij die bladen vaak geen sprake van adverteerders die zich konden storen aan hetgeen geboden werd, en waarvan verwacht kon worden dat ze op die gronden een eventuele bijdrage zouden stopzetten. Tijdschriften van een dergelijke signatuur waaraan Uhse heeft bijgedragen zijn onder andere het officieel orgaan van de Bund Oberland, *Das dritte Reich* (1927-1929), *Nationalsozialistische Briefe*⁵²⁴ (1928-1930), en aan *Widerstand* - dat de ondertitel “*Zeitschrift für Nationalrevolutionäre Politik*” droeg, en dat vanaf 1928 werd uitgegeven door de nationaalrevolutionaire publicist en Nationaalbolsjewist Ernst Niekisch (1889-1967) - en, in een later stadium, toen zijn overgang naar communistische kring zich begon af te tekenen,

⁵²² Het fenomeen partijkrant is pas in de tweede helft van de 19^e eeuw ontstaan. Ignaz Auer, sociaaldemocraat, erkende al in 1876 het belang van het partijgebonden blad: “Es ist ein alter Grundsatz, daß, je besser eine Partei in der Presse vertreten ist, desto größer ihr Einfluß und desto höher sie selbst anzuschlagen ist”. Vgl. Helmut Bauer (1975). *Die Presse und die öffentliche Meinung*, p. 22.

⁵²³ Oddey, Markus (2009). „Tagtäglich unsere Weltanschauung in das Volk hineintragen“, in: “*Siegeszug in der Nordmark*”. *Schleswig –Holstein und der Nationalsozialismus 1925-1950. Schlaglichter – Studien – Rekonstruktionen*, 2. Auflage 2009. Kiel: Arbeitskreis zur Erforschung des Nationalsozialismus in Schleswig-Holstein e.V. (AKENS) (Hrsg.), p. 75.

⁵²⁴ Uit dit feit blijkt de onduidelijkheid van de plaats van het nationaal-socialisme in die tijd, en over de plaatsaanduidingen rechts en links in de politiek: Uhse heeft nog bijdragen voor dit blad geschreven tot in november 1930, toen hij al toenadering tot het communisme zocht.

Die Rote Fahne (het partijblad van de KPD, vanaf 1931). In die laatste fase leverde hij ook bijdragen aan *Aufbruch*, dat verscheen van juli 1931 tot begin 1933.

Uhse had in zijn baan als Schriftleiter bij de beide Nazi-kranten dus niet een onbeperkte vrijheid, en werd dus wel degelijk door een aantal factoren beperkt. Voorbeelden daarvan komen in zijn artikelen, die in de volgende hoofdstukken besproken zullen worden, ter sprake. Zij tonen ons in hoeverre hij zich door die factoren in zijn vrijheid heeft laten beperken.